„Крушьєва“. „Момчилъ-града“. „Стражя“.

„Попсвида“, „Златна-Гармада“

„Устро“. „Бухльевица“. „Корвава-стѣна“. „Мѣчье-рѣка“. „Валканово“.

„Три-градъ“. „Карлакъ“.

ЖИВОТЪТЪ

НА

БЪЛГАРИТѢ ВЪ СРѢДНЯ РОДОПА.

Родопи гърдѣливи — грамада вѣковѣчна,
Отъ връхове гранитни веригa безконечна,
Защо ме тъй привлича видътъ ви дивъ суровъ?
Кат' зидове гигантски вий вдигате ся смѣли
И криете отъ нази невидѣни прѣдѣли,
Цѣлъ миръ незнаенъ новъ.

. . . .

При ваш' тѣ рѣки бистри и извори прозрачни,
Дѣ нрави прости владатъ и духове юначни,
Звучи язикъ кристаленъ, кат' вашитѣ вълни,
И спомяни старинни и дрѣмлющи прѣданья,
Живѣятъ въ тезъ долини и крайща безъ званья
Катъ срутени стѣни.

ВАЗОВЪ.

Написалъ и издава

С. Н. Ш.

ПЛОВДИВЪ

Централна Печатница на Ед. Дионне

1886

„Добринъ Вбархъ“. „Пбдвисъ“.

„Червенилъ-града“. „Арда“. „Сѣлище“. „Градоатъ“.

КЪМЪ ЛЮБЕЗНИТѢ ЧИТАТЕЛИ.

Една отъ най-затънтенитѣ, отъ най-забравенитѣ, па може би и отъ най-прѣлѣстната части на милото ни отечество, е раскошната планинска верига, която носи извѣстното отъ дрѣвность име Родопи. Каква е природата на тия славянски Родопи, какво население ги населява, какъ тó живѣе днесь, какъвъ е неговий языкъ, нрави, обичаи и поминъкъ, сѫ въпроси, за които до сега почти нищо не се е напомнило и въ тѫй бѣдната ни народна книжнина. Ние, Българитѣ твърдѣ много научихме за чужди хора и народи, което ся доказва явно отъ многобройнитѣ прѣводи отъ чужди языци, нъ за сами насъ, за сами себе си много малко, да не кажемъ никакъ, знаемъ. Человѣкъ безъ да не познава себе си, неможе да цѣни другиго. Само тоя народъ може да сѫди и подражява напрѣдналитѣ и образованнитѣ народи, който най-напрѣдъ изучи себе си. Да знаемъ нашето минало, да го издирвами, да знаемъ и настоящето, за да можемъ да сѫдимъ и оправями и бѫдящето си. Безбройни закрити и уединени краища отъ нашето отечество днесь малко знаемъ. Не знаемъ и какви сѫ тѣ, какво население ги населява и какъвъ е настоящий му животъ, а пакъ въ тѣхний животъ се криятъ безбройни свѣтливи лучи отъ тѣй

наричяниитъ исторически животъ, на славнитѣ наши прѣдѣди — славянитѣ. Казахме, че единъ отъ тия български краища сѫ и Родопитѣ, въ които най-много изобиловатъ слѣди отъ миналото на българинътъ днѣсь и славянинътъ въ дрѣвность. Много обичяи, нрави, язикъ и животъ сѫ опазени непокътнато у родопский българинъ до днесь, отъ дѣдитѣ ни въ дрѣвность, а неизвѣстни до сега на самитѣ насъ.

Ето защо и съ каква цѣль, моето слабо и неподготвенно, морално и материално, перо, прѣдлага на милитѣ ми еднородци настоящий мой скроменъ трудецъ, за животътъ на българинътъ въ тоя закритъ неговъ край, въ когото азъ сьмь роденъ и живѣя. Съ това не тръся и никога не желая за мнима слава и авторитетъ, нъ главно и просто да подбудя съревнованието и родолюбието на по-способни и вѣщи наши патриоти — списатели, за да се заловятъ и издирятъ основно тоя български край.

Признавамъ се въ многобройнитѣ си недостатки, които изобиловатъ въ трудътъ ми, нъ увѣренъ на безпристрасната критика, на която всяка нейна справедлива забѣлѣжка приемамъ съ особна признателность и благодарность, и съ най-пълна надѣжда, че скромний ми трудецъ ще намѣри любопитство и патриотически приемъ отъ Васъ, любезни читатели, съ което ще мога да се улѣсня и насьрдча въ издаванието и на другитѣ ми приготвени трудове за тия български страни.

Родопа, 1-й Септемврий 1885.

Съ най-отлично почитание сьмь.

Авторътъ.

ЖИВОТЪТЪ

НА

БЪЛГАРИТѢ ВЪ СРѢДНЯ РОДОПА

I.

Природа на страната. — Води. — Население. — Нарѣчие. — Характеръ.

Едни, може би отъ най-величественнитѣ, най-раскошнитѣ и най-пленителнитѣ, по своята разнообразна красота планински клонове, съ които справедливо се гордѣе прѣлестното отечество на българинътъ, сѫ и Родопитѣ. Тая планинска верига още отъ най-древнитѣ врѣмена, спорѣдъ много историци, е била извѣстна като обиталище на едно тракоилирийско, воинственно и юнашко горско племе — Бесситѣ, а по отъ послѣ и до днесь, замѣстено отъ Славянското — Българи. За Родопитѣ много, нъ често се споменова въ старитѣ еллински и латински списания, а въ днешно врѣме тѣ сѫ почти забравени.

Родопитѣ водятъ главний си клонъ и съставляватъ продължение отъ Рилскитѣ върхове, гдѣто тѣ сѫ отдѣлятъ съ историческата си сестра Стара-планина. Главната имъ посока върви къмъ истокъ,

като отдѣля тъй нарѣченото Тракийско поле (днесь Южна България), на севѣръ, съ Драмското и Бѣломорската тѣсна равнина на югъ, и се свършватъ снишено въ брѣговетѣ на Мраморното море. На западний си край носятъ название Доспатски планини, отъ които ся спущатъ нѣколко доста високи клонове (Перинъ планина и пр.) къмъ вѫтрѣшностьта на Македония, а къмъ истокъ, отъ Пещера на долѣ, носятъ общото име Родопи. Срѣдната имъ широчина е приблизително равна съ 45 часа въ напрѣчна посока. Въ вѫтрѣшностьта си, Родопитѣ съставляватъ многосложенъ лабиринтъ отъ стрьмни, скалисти, високи и неправилно нарѣдени вериги и върхове, просѣчени съ многобройни долини и плодоносни поляни, пространни зелени пасбища и прѣкрасни стари гори, състоящи отъ зим-зеленитѣ планински дрьвета, борика, ела, букъ, а тукъ тамъ и дѫбъ.

Буйнитѣ и непроходими гористи върхове, приятний и прохладний плинински климатъ, раскошнитѣ и разнообразнитѣ растения, исполинскитѣ висящи каменни скали, бистрата студена и кристална балканска вода, безбройнитѣ бърда и поляни, покрити съ гѫста зелена морава, просѣчени тукъ тамъ съ шумливи долини, които крьстосватъ къмъ разни страни вѫтрѣшностьта на Родопитѣ, прѣдставляватъ една очарователна картина, каквато само природата може тъй щедро да създаде. Тая прѣлестна собственность на Родопитѣ е помагала да привлича много горски обитатели, хайдушки войводи, за чиито подвизи и юнашки животъ, изобилватъ прѣданья въ родопскитѣ пѣсни и прикаски. Тая именно плѣнителность, толкова свойственна на Родопитѣ, е привлѣкла и заселила на врѣме въ обятията си, нашитѣ прѣдѣди

— славянитѣ —, които не сж пропуснали и до днесь да встжпи кракътъ на друга народность, гърци или турци; при всичкò, че послѣднитѣ сж господари и до днесь.

Ако тръгните отъ Пловдивъ, Станимака, или кой и да било другъ проходъ отъ тракийското поле за вжтрѣшностьта на тия български планини, вие най напрѣдъ ще ся простите съ коритото на Марица, прѣдъ едни не много стръмни върхове, покрити съ гора, или голи каменисти, отъ които за послѣденъ пжть ще се наглѣдате съ плодородната тракийска равнина. Слѣдъ това ще влезете въ една дълбока долина, покрита съ зеленина, въ която бурно шурти кристална планинска рѣкичка, та издава величественъ и заглушителенъ шюмъ отъ постоянното ѝ биенье изъ многобройнитѣ варовити скали, въ които образува голѣми сребренни топки пѣна. Тая долина проточена на лжкатушки, върви и се губи отъ очитѣ на пжтника, заградена отъ странитѣ си съ стръмни бърда, надъ които стърчятъ исполински каменни пирамиди, или пъкъ покрити съ гъста гора, мѣжду които тукъ-тамъ ся съгледва жълта планинска нивица. Едвамъ се чюдите и изгледвате тѣхъ, ето че тѣ се изгубятъ отъ очитѣ ви и прѣдъ васъ се прѣдставятъ други съ по-голѣма привлекателность. Догдѣ още не сте се нарадвали на това природно издѣлие, ето че излезете на широка планинска полянка, покрита съ златни ниви, зелени ливади, распокжсани неправилно съ плетища. На около нея гъста вѣчнозелена борова гора, въ която безбройнитѣ горски птичета кацатъ отъ клонъ на клонъ и съ приятнитѣ си свои мелодии, нарушаватъ горската тишина, като че любезно

поздравляватъ пѫтника за посѣщението му на свободнитѣ имъ райски мѣста. Още по-нататъкъ, слѣдъ дълго или кѫсо обикаляние кривитѣ пѫтеки и прѣскачание планинскитѣ долинки и рѫтлини, най-сетнѣ вий ще стигнитѣ на върхътъ на безбройни бърда, скачени по между си съ околчести поляни, и прѣдъ очитѣ ви се испрѣчи всичкий лабиринтъ на родопскитѣ планини, съ всичката си природна красота и прѣлестна картина. Зрѣнието на очитѣ ви се губи въ синий просторъ на тракийското поле, а задъ него тъмната Стара-планина на северъ. На югъ ви се прѣдставятъ плодоносната крайбрѣжна Бѣломорска равнина, а татъкъ задъ нея, синкавата поврьхнина на пространното Егейско море. На около прѣдъ васъ се прѣдставятъ хиледитѣ бърда, рѫтлини и долини, надъ които тукъ тамъ ще съгледате кѫщи отъ планински селца, съ криви и тѣсни стрьмни улички, съ бурни прѣдъ тѣхъ градини и плодовити дрьвя на около, накацали като висящи гнѣзда надъ нѣкоя бездна, или росна поляна. Колкото повече вървите напрѣдъ, все повече вий ще се искачвате на нагорѣ и влизате по на вѫтрѣ, толкова повече и планинската природа ще ви става по величественна и по плѣнителна. Тукъ надъ зелената морава ще чюете сладостнитѣ гласове отъ звънци на многочисленно румено стадо, спокойно да гризе ситната коштрѣва, или пъкъ почива подъ хладната сѣнка на високоиздигнатата ела, а до него вакълъ овчарь съ кавалъ въ рѫцѣ, или пъкъ съ народната бучаща гайда, гордо-гордо прѣстѫпя слѣдъ тьнкорунното си стадо, обтегнатъ съ мургавитѣ си широки овчарски дрѣхи, на рамото съ прѣметнатъ дългъ червенъ „шалъ“, на крьстъ съ лъскаво орѫжие, да

свири народната си пѣсень. Тамъ на друга страна, въ нѣкоя гориста рѫтлинка, при студенъ потокъ се крие покрита съ елови кори колибка „мандра“, съ широки борови каци, а на около ѝ въ кружьокъ налѣгали дльгорунни овчерски кучета. Вѫтрѣ въ колибата опъснени стари овчери, съ широки рѫкави и румяни червени като роза лица, шюмливо бъркатъ новоиздоеното бѣло млѣко и тъпчатъ масло и сирене. На далечь отъ това, жьтварки наредени на нивата, пъргаво рѣжатъ златнитѣ пълни класове, запѣли любовна пѣсень, на която тънкитѣ гласове се растигатъ далечь изъ хоризонтътъ, та дразнятъ младото овчарче. Ето пъкъ тамъ косачи по бѣли ризи, съ звънчиви въ рѫцѣтѣ си коси, трупатъ на рѣдове зеленага трѣва. Нъ възможно ли е едно слабо перо за да изобрази всичката тая прѣлестна картина, която при прьвъ погледъ омайва чювствата на пѫтникътъ? Само наблюдателното око, което отблизо е слѣдвало прѣлестьта, ухото слушало и обонянието вкусило отъ ароматичний планински въздухъ, може да се увѣри въ величественний блѣсъкъ, който природата тѫй щедро е дарила отечеството на българинътъ.

Отъ многочисленнитѣ долини въ Родопитѣ, найголѣмата, най-прѣлестната по своята красивость и най-гъсто населената, е Ахѫ-Челебийската долина, която е расположена въ самото сърдце на тия планини, и въ която захваща коритото на най-голѣмата родопска рѣка — Арда. Срѣднята височина на тая долина отъ морското равнище, трѣбва да е приблизително на 600 метра. Въ нея се намиратъ многобройни широки плодоносни поляни, отъ странитѣ я красятъ високи скали и върхове покрити

съ хубави гори, а въ самата нея сѫ расположени най-голѣмитѣ цвѣтущи български села, Устово, Райково, Пашмаклѫ и др. всичкитѣ по на $1/2$ часъ разстояние. Рѣката Арда води своето начало отъ изворитѣ при источното подножие на най-високий отъ родопскитѣ върхове „Крушьова планина“[1]). И отъ двѣтѣ си страни тя прибира множество малки рѣкички и долини, които я правятъ на повече голѣма и буйна, колкото тя отива къмъ истокъ, до гдѣ най-послѣ се събере въ общото корито на Марица и Тунджа — при Одринъ.

Родопитѣ иматъ три улея; единъ къмъ коритото на Арда въ вѫтрѣшностьта си, другъ къмъ Егейското море на югъ и третий къмъ коритото на Марица на сѣверъ. По-забѣлѣжителни малки рѣки и къмъ тритѣ улея сѫ: Мечья-рѣка, Шеинска-рѣка, Чепелли-дере, Мугленка, Тополовска, Буковска, Дере-башъ, Еллидже-дере, Паласска рѣка, Узунъ-дере, Топокчийска, Бѣла-рѣка, Черна-рѣка и пр. По-забѣлѣжителни отъ планинскитѣ по своята височина върхове сѫ: Крушьова, Бозъ-дагъ, Чалъ-тепе, Чингене-асаръ, Кушларъ, Персенкъ, Улуели, Карлакъ, Калъчь-бурунъ, Кара-басканъ, Кара-колассъ и др.

Освѣнь многочисленнитѣ малки рѣкички и долинки, родопскитѣ планини сѫ пълни съ безбройно множество студени изворчета. На всяки десеть крачки ще срѣщните планински извори, изъ които постоянно шурти чиста, хладна и много вкусна вода. Есенно врѣме, зимно и пролѣтно, топлий вѣтръ, който въ Родопитѣ постоянно духа отъ южнитѣ морета, непрѣкъснато топи натрупанитѣ планински снѣ-

---

[1]) **Върхътъ на тая планиня, отъ която извира собственна вода, се нарича Добринъ-върхъ.**

гове, и всичкитѣ долини цѣла зима сѫ пълни съ вода, която често влѣче дрьвета и голѣми камьни. Само лѣтно врѣме, когато стане голѣма суша, водитѣ въ рѣкитѣ се намаляватъ, нъ никога не прѣсъхнуватъ. Съ една рѣчь, Родопитѣ изобилствуватъ съ твьрдѣ много вода, на която въ рѣкитѣ може да служи най-успѣшно въ употрѣбления на разни фабрични занятия. Въ климатическо отношение, тия планини сѫ твьрдѣ здрави и добри. Родопитѣ нѣматъ такива високи върхове, както се отличаватъ другитѣ планински вериги въ отечеството ни. Старопланинската верига, която се простира отъ истокъ къмъ западъ, по своитѣ високи върхове, прѣчатъ на студенитѣ и сухи севѣрни вѣтрове да духатъ въ Родопитѣ. А трето, Родопитѣ едно че сѫ близо при морето, друго нѣма никаква планинска верига, която би спирала течението на южнитѣ морски, топли и влажни вѣтрове, които постоянно духатъ тукъ и не даватъ да става люта зима и студъ, както въ Старопланинскитѣ мѣста; а лѣтно врѣме въздухътъ естественно е хладенъ. Отъ това Родопитѣ сѫ тъй богати съ води и раскошни съ растителность, защото влажний и умѣреннотоплий климатъ, способствува за това. Слѣдователно, климатътъ въ Родопитѣ е твьрдѣ умѣренъ, здравъ и до негдѣ влаженъ. Ето защо, тукъ ставатъ всички растения и зеленчуци, както въ полето.

Отъ растенията, които много добрѣ вирѣятъ тукъ сѫ: житнитѣ растения, ръжь, проста пшеница, ячменъ, овесъ, царевица, първо качество фасуль и барабой, въ срѣднето течение на Арда и въ южнитѣ склонове на Родопитѣ става добро качество тютюнъ, лозя, всѣкакви овощья и разни зеленчуци.

Споредъ опити направени отъ скоро врѣме, ще може да вирѣе и роза, която ако влѣзе въ обработвание, ще има грамадни успѣхи въ тия страни. Родопитѣ съдържатъ и много минерални богатства, които стоятъ непокътнати до сега, обаче никакви научно-геологически изслѣдвания не сѫ ставали до сега въ тѣхъ.

Отъ начало на Родопитѣ, до самитѣ имъ поли на югъ и северъ, до Кърджалийско и Гюмюрджинско на истокъ, сѫ заселени само съ една народность — Българи, безъ никакви исключения, които сѫ раздѣлени на двѣ вѣроисповѣдания — Балгари-Православни и Българи-Мохамедани (послѣднитѣ съставляватъ $^2/_3$ болшинство). Първитѣ сѫ извѣстни съ общето си име „Рупци"[1]), а послѣднитѣ въ Неврокопско се казватъ „Мърва́ци"; къмъ истокъ въ Рупчоска, Ахѫ-Челебийска, Ксантийска, Дeридерска и Иридерска околии съ общето име „Ахряне" или „Помаци". Българитѣ населяватъ наймного севѣрната, западната и срѣдната части на Родопитѣ, а послѣднитѣ всичката и най-много источната и южната части. Най-много български села сѫ въ Рупчоската и Ахѫ-Челебийската околии, а най-малко въ останалитѣ[2]). Отъ тѣхъ Рупчоска околия, нѣщо отъ Доспатъ и Кърджалийската околия, до срѣдното течение на Арда, влизатъ въ южнобългарската територия, а всичко останало въ Тур-

[1]) Съ това име ги наричатъ въобще въ полето и по другитѣ части на нашето отечество; нъ сами тѣ не приематъ това име. Ахѫ-Челебиецътъ нарича съ това име само Българитѣ отъ Рупчоската околия.

[2]) Въ южната часть, въ цѣли двѣ околии — Ксантийска и Деридерска — сѫ само три български селца, именно Габрово и Ени-кьй въ първата околия, а Деридере въ послѣдната.

ция — Одринский вилаетъ и една часть (Неврокопско) въ Солунский. За числото на всичкото население въ Родопитѣ, нѣма до сега точна статистика, при всичко че сѫ ставали прѣброявания, нъ по посока трѣбва да възлиза приблизително на 180,000 жители.

Нарѣчието, което говорятъ всичкитѣ жители, догдѣто захващатъ Родопитѣ, съ исключение отъ Кърджалийско къмъ истокъ, е по-извѣстното „рупско“ — чисто българско. Най-чисто това нарѣчие е въ Ахж-челебийската, Деридерска и Ксантийска околии; въ Неврокопско то̀ има малки примѣшения на македонско нарѣчие, а въ Рупчьоска околия токо-речи е сѫщото, както въ казаннитѣ три околии. Това родопско нарѣчие е опазено въ цѣлата си първобитность на старо-българский язикъ, нъ уединеностьта, климатическитѣ и политическитѣ обстоятелства сѫ направили отъ чясти промѣнения въ него. При все това, ний смѣло можемъ да го нарѣчемъ, че то̀ (родопското) е едничкото опазено до негдѣ въ старата си форма нарѣчие, между цѣлий българский народъ, отъ което много нерѣшени или криво прѣтълкувани въпроси въ историята, географията, филологията и митологията ни чястно, българска и въобще славянска ще добиятъ истинското си освѣтление. За доказателство на горнето, служятъ произношенията на много твърдогласни и гласни звукове, а още повече изобилнитѣ думи, останѫли по най-чистата си старо-българска, днесь черковно-славянска форма. Родопското нарѣчие се отличява по провлачното, дебелото и проточено произношение, измѣненията на ударението и правилното и ясно изричяние думитѣ и слоговетѣ. За неговитѣ особен-

ности и отличителни знакове трѣбва да се говори по обширно, нъ тукъ не му е мѣстото, за това си запазваме правото да говоримъ на отдѣлно мѣсто, като дадемъ за сега само нѣкои по-главни обяснения по него.

Най-първата разлика между другитѣ български нарѣчия и това въ Родопитѣ е, исхвърлянието на коренитѣ тжпогласни **ъ, ь, ж**, и замѣстванието имъ съ двойногласнитѣ **оа, ьо, йо** и **уо**. Тия двойногласни коренни приематъ ударението въ крайната едногласна, като правятъ съ това да се чюе гласътъ на първата не ясно наполовина, а на послѣдната проточено. Тъй: напримѣръ: дърво, крьстъ, ржка, по родопското нарѣчие ся изговарятъ: „доáрво, коáрстъ, роáка". Често въ думи, на които коренний дѣлъ е съ **е, ѣ, я**, се замѣняватъ съ горнитѣ двойногласни, а най-много съ **ьо, йо**, напримѣръ месо: „мьосу" или „мйóсу". Това исхвърляние на коренитѣ тжпогласни и замѣстванието имъ съ казаннитѣ двойногласни е толкова вкоренено и естественно въ Родопскитѣ жители, щото много мжчно може накара человѣкъ Родопчанинътъ Българинъ, а най-много Помакътъ, да ги замѣсти, т. е. да изрѣче тжпогласнитѣ. Въ такъвъ случай той съвършенно ги замѣнява само съ гласната **у** или **о**, като „путь" „дóрву" [1]) и пр.

---

[1]) Това не ли е очевиденъ фактъ, че Родопското нарѣчие е чисто старо-българско? Че това нарѣчие не ли би запазило съвършенно старата си форма и произношение, както въ сжщность е било старо-българското, ако да не сж повлияли нѣкои климатически, политически или други неприятели на язицитѣ? Тукъ се явява и другъ естественъ въпросъ: какъ родопскитѣ българи сж запазили толкова бѣлѣзи отъ языкътъ на праотцитѣ си, когато тѣ сж били сърѣдѣлни съ Гърци и Турци, и сж имали наймного сношения съ тѣхъ, отъ колкото Българитѣ въ другитѣ части на старитѣ български царства.

Втора отличителна чьрта е исхвьрлянието на членътъ тъ, та, то, и замѣстванието му съ частицитѣ **„съ, нъ, тъ,“** единственно число мжжкий родъ; **„са, на, та,“** ед. ч. женский родъ; **„со, но, то“** или **„су, ну, ту“**, ед. число срѣдний родъ; множественно число и за тритѣ рода **„сѣ, нѣ, тѣ“** или **„су, ну, ту“**. Тия Родопски[2]) членове, освѣнь че си иматъ число и родъ правилно, нъ се употрѣбяватъ тъй въ три вида, като за опрѣдѣление разстоянието на извѣстни прѣдмѣти и врѣмето. Тъй напримѣръ: когато прѣдмѣтътъ за говорението е посрѣдствомъ говорящитѣ лица, употрѣбява се частицата **„съ, са, со“**, единст. число; **„сѣ** или **су** и **со“**, въ множ. число и тритѣ рода. Като „доáрвосо, кóне-съ, кнѝга-са“, единст. число; „дарвесу, кóнье-сѣ, кнѝги-сѣ“ множественно число. Когато пъкъ прѣдмѣтътъ на говорящитѣ е на близко разстояние при второто лице, а далечь отъ първото, употрѣбява се частицата (както си е обикновенно членъ въ българский язикъ), **„тъ, ,та то“**, единст. число; **„тѣ** или **ту“** множест. число и за тритѣ рода. Като „доáрву-ту, кóнетъ, кнѝга-та“ единст. число; „дарве-ту, кóнье-тѣ, кнѝги-тѣ“ множ. число. Ако ли пъкъ прѣдмѣтътъ е на извѣстно далечно разстояние отъ говорящитѣ лица или прѣм. вр., тогава се употрѣбява третий видъ чястица **„нъ, на, но“** единс. число; **„нѣ** или **ну** и **но“** множ. число и за тритѣ рода. Като „доáрву-ну, кóне-нъ кнѝга-на“ единс. число; „дáрвену, кóнье-нѣ, книги-нѣ“ множ. число и за тритѣ рода. За забѣлѣжване е, че въ чисто помашкитѣ

[2]) Тия частици се употрѣбяватъ нѣкждѣ и въ Македонското нарѣчие.

села въ Ксантийската околия, чястицитѣ или членеветѣ въ множественно число взематъ удареннето на себе си, а не на другитѣ прѣдидущи слогове, както въ другитѣ села, например҃ъ „срьошнахте́ ли мулета-тѣ'?" Тия чястици се употрѣбяватъ и въ прилагателнитѣ и въ мѣстоименията, като „червѐнье-съ ко́нь, лу'да-са кра́ва, ма́лу-ну дѣ'те" и пр. Личното мѣстоимение първо лице **азъ** е исхвърлено и замѣстено съ днешното русски „**я**" или „**йѣ**". Показателнитѣ, относителнитѣ, притѣжателнитѣ, опрѣдѣлителнитѣ и неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения, членоветѣ сѫ тъй сѫщо употрѣбителнпи, както и въ сѫществителнитѣ, като относителното мѣстоимение „ко́й-ну, ко́й-су, ко́и-ту", „чѝй-ну, чѝй-су, чѝй-ту"; показателното мѣстоимение „со́я, но́я, то́я" ед. число, мѫжкий родъ; са́я, на́я, та́я" ед. число, женский родъ; „сова́, нова́, това́" единс. число, срѣдний родъ. Множественно число и за тритѣ рода „сѣе, нѣе, тѣе". Въпросителното и относителното мѣстоимения кой и който се замѣняватъ съ думата естественна въ родопитѣ „кутро́" [1]) единс. число, ср. родъ; „кутрѝ" ед. число, мѫж. родъ; „кутра́" единс. число, женс. родъ; множес. число и за тритѣ рода „кутрѝ" която е като еднаква за мѫжкий родъ единс. число и мн. число и за тритѣ рода, напр. „кутро́ дѣте, кутра́ жена́, кутрѝ чилякъ" единс. число; „кутрѝ дѣца́, кутрѝ жене, кутрѝ людйе" множ. число. Отсително мѣстоимение ед. число „кутрѝ-но, кутрѝ-то, кутрѝ-со" мѫжкий родъ; „кутра́-но, кутра́-

---

[1]) Тая дума твърдѣ е естественно че е една и сѫща съ днешнето русско мѣстоимение „который" и пр. съ разлика че въ Родопската, срѣднята гласна о е исхвърлена.

то, кутрá-со“ женский родъ; „кутрó-но, кутрó-то, кутрó-со“ срѣдний родъ. Множественно число и за тритѣ рода „кутрѝ-но, кутрѝ-со, кутрѝ-то, еднакво съ мѫжкий родъ единственно число.

Отъ падежитѣ твърдѣ често ся срѣща въ родопското нарѣчие творителний падежь, а по нѣкой пѫть и прѣдложний, като: „варвѝ, сгоáрбумъ, ѝдатъ пускащи′мъ[1]), фáналъсае о лѣса, óднесиго у Стуяна“ и пр.

Въ ксантийската околия у помацитѣ, по нѣкой пѫть се съглежда, че твърдитѣ гласни букви на краятъ се исхвърлятъ, а много често и коренннтѣ гласни. Въ селата Пашовѝкъ, Гюпчя-бунáрь, Кетенлѝкъ, Кóзлуджа, Мустáвшюу, Вълкáново и др. е забѣлѣжено горнето, като „доáрв’-ну, чирéш’-но, кóзак’, óрѣх’нон’ камен’нóн, кóну-с’“ и пр.

Буквата — гласна, ѣ, когато е въ коренний дѣлъ, или въ крайний слогъ на думата, гласътъ му се чюе ясно и проточено, нъ въ първитѣ слогове измѣнява гласътъ си на **е** или **я**.

Много често се забѣлѣжватъ думи прилични на други славянски нарѣчия, като „псе“ куче, „кутрó“ отъ руската дума который, „врю“ „врють“ „врюмъ“ отъ сръбската вр’ло „сѝгомъ“ старобългарски, сегашно „едвамъ“ и др.

Языкътъ у помацитѣ е много по-чистъ и по-опазенъ отъ чюжди думи, при всичко, че тѣ сѫ мохамедани, отъ колкото у братятя имъ българо-християне. Причината на това е, че българо-мохамеданитѣ по занятие нѣматъ никакви сношения съ дру-

[1], — Глаголитѣ съ окончание на края „щимъ“ е най-употрѣбително въ Родопитѣ, които ставатъ на старо-българскитѣ дѣепричястия.

ги народности, освѣнь съ братията имъ Българи. Послѣднитѣ се скитятъ по чужбина, за това и въ тѣхното говорение се срѣщатъ тукъ-тамъ турски и грьцки думи.

Родопското нарѣчие е и доста богато съ думи, тъй щото много мъдри изрѣчения и отвлѣчени мисли се изговарятъ съ него, при това и всичкитѣ термини сѫ опазени добрѣ. Съ една речь, историка, филолога, митолога при добри изслѣдвания би намѣрили богатъ материялъ отъ нѣго.

Родопскитѣ жители, или „рупцитѣ“ иматъ добродушенъ характерь. Кѫдѣто и да го срѣщните, каквото и да го запитате, той ще ви отговори твърдѣ учтиво, безъ да ви забикаля. Ако попросите отъ нѣго да ви настани въ нѣщо, или покаже, тѿ той ще ви отговори откровенно и искренно, безъ да помисли, че вий може би и да му се изсмѣете. Въ разговоръ, той е фамилияренъ; болкитѣ си и радостьта не скрива. Ако почнете да го съжалявате и окайвате за нещастний му животъ или случка, или пъкъ му за завиждате въ щастието му, той ще ви изслуша съ хладнокръвие и единъ видъ самодоволство. Родопчянинътъ е много и търпеливъ. Всички нещастия, обиди и лошевини той ще понесе съ голѣма твърдость, нъ никога да не се измамите да помислите, че той ще го забрави, или остави незаплатено. Той е много отмъстителенъ и всякакъ ще се труди да намѣри сгодно обстоятелство за да си отвърне и докаже, колко той почита своята честь и достолѣпие. За отмъстителний характерь на родопскитѣ българи, напълно характеризира родопската пословица: „читрѝдесте годѝни карéсъ гóни“. Освѣнь това, той е много и завистливъ, недо-

воленъ отъ себе си и славолюбивъ. Ако той съглѣда въ васъ нѣщо повече, отколкото притѣжава той, тό ще почне да ви завижда. Лично ще ви бѫде найискренъ приятель, нъ съ неприятелитѣ ви най-лютъ гонитель. Умразата, която храни къмъ васъ, ще се таи въ сърдцето му и освѣнъ неприятелитѣ ви никой нѣма да я знае, доклѣ най-послѣ явно земе тѣхната страна и лично да ви ненавижда. Родопчянинътъ е много и славолюбивъ, а отъ тая му привичка вий ще съгледате и пристрастний му духъ. Захванете ли да приказвате за доброто състояние, знание, влияние въ обществото и пр. за нѣкого прѣдъ него, то всичко това ще слуша съ прѣзрителна усмивка и съ хладнокръвие, нъ омрьзне ли му това, яростьта кипва отъ нѣго, и той ще захване да претендира думитѣ ви и да го укорява, при всичко че вий може да сте му най-любимъ приятель. Колкото и да има той добро състояние, никога не ще намѣрите че той е задоволенъ отъ нѣго и все ще се труди за повече. Нъ съ това му незадоволство е придружено и извънмѣрното му трудолюбие. Родопчянинътъ никога не ще остане празенъ, безъ да нѣма да работи нѣщо. Затова е и много скъперникъ. Той ще яде у дома си само хлѣбъ и соль, ще носи съдрани дрѣхи, за да има повечко пари или имущества. Той много обича да го почитатъ другитѣ и да го мислятъ за богатъ человѣкъ. Ако сиромахътъ работи денонощно, тό не по-малко се труди и богатий. Попитате ли го за това, изведнъжь ще ви погледа прѣзрително и съ гордость ще ви отговори: „който ра́боти, то́й ѝма.“ Никога нѣма да видите у родопчянинътъ раскошество било по облѣкло, било по ясте, или друго подобно нѣщо. Ако

отиде на пазарището да купи една ока соль и сто драма сапунь, тó цѣли чясове ще сѣди да се пазарува съ продавачьтъ, и когато се върне у дома си, той ще вика и жената си, за да правятъ смѣтка на купеното. Съ една речь никога нѣма да намѣрите у родопчянинътъ онова раскошество и расточителность, съ каквато се отличяватъ на много мѣста другадѣ. И наистина, ако поглѣдне човѣкъ какъ сиромашки и съ най-тьнки смѣтки живѣятъ родопскитѣ жители, тó той ще ся очюдва твърдѣ много въ физическата имъ сила и свойственна жилавость.

II.

Скотовъдство. — Земледѣлие. — Занаяти. — Промишленность. — Търговия.

Най-почетно занятие у родопскитѣ жители е скотовъдството. При всичко че самó, тó, неможе да поддържа поминъкътъ имъ, принася голѣма полза въ икономическо отношение, макарь тó и да е на такива стари и непрактични начала, на каквито е било и въ първобитность. У българитѣ скотовъдството е рѣдкость, нъ по повече въдѫтъ добитъкъ отъ колкото помацитѣ. Скотовъдцитѣ у Българитѣ се занимаватъ и поминуватъ само съ него, когато пъкъ помацитѣ освѣнь него, се занимаватъ и съ други работи. Скотовъдството въ Родопитѣ състои само отъ дребенъ добитъкъ, въдение овци и кози. Ако отидете въ нѣкое помашко селще, вий нѣма да намѣрите кѫща, въ която да се не храни много или малко добитъкъ. Срѣдне число добитъкъ, ще срѣщнете въ всѣка челядь отъ 10—100 овци или кози, една или двѣ крави, едно или двѣ мулета и по

единъ или два вола. Нъ има и богати скотовъдци, които иматъ по 1000—5000 глави добитъкъ свои. Зимно врѣме омакътъ отглеждва своето малочислено стадо у дома си, или на колибата[1]), гдѣто го храни съ сѣно, овесь и борикови бодки, които и зимѣ сѫ зелени. Когато дойде пролѣть и овцетѣ му се изягнятъ, тó ако нѣма повече отъ двѣсте свои овце, събиратъ ги нѣколко души наедно, или пакъ цѣлото село и ги закарватъ на „мáндра", като условятъ общъ овчаръ и всѣкой споредъ количеството на овцетѣ си, отива съ редъ да дои млѣко и прави масло и сирене. Отъ вълната, маслото и сиренето спиратъ за себе си толкова, колкото да посрѣщнатъ нуждитѣ си, а другото продаватъ.

Скотовъдството у Българитѣ е на по-добри начала. Всѣкой скотовъдецъ, който има повече отъ триста овце свои, нарича се по тукашни „кехея", и при своитѣ събира и чюжди и прави едно стадо отъ 1000—5000 овце. Ако ли си има пакъ толкова свои, той гледа само тѣхъ. Есенно врѣме тѣхъ закарватъ въ Бѣломорскитѣ крайбрѣжия, гдѣто топлий влаженъ климатъ помага да си има цѣла зима зелена трѣва и да не става силенъ студъ. Въ полето тѣ ги настаняватъ въ тъй нарачанитѣ „агóли" и скотовъдцитѣ закупватъ толкова пространство тамъ, колкото иматъ на расположението си добитъкъ, за което заплащатъ доста добро възнаграждение на при-

[1]). Всѣкой помакъ, освѣнъ кѫщата си, която има въ село, има и една колиба тамъ, гдѣто най-много ниви има. Тая колиба е направена като сѫща кѫща съ голѣмъ и широкъ оборъ за добитъкътъ и плѣвникъ за храната имъ. Въ тия колиби тѣ хранятъ цѣла зима стадото си, а по нѣкогажъ живѣе и челядьта му. Наричатъ ги „кашли".

тѣжателитѣ на пашата[1]) (по 3—4 франка на овца). Цѣла зима овцетѣ зимуватъ въ полето до пролѣть; тогава имъ остригватъ вълната и слѣдъ като се изягнятъ всичкитѣ, и планинитѣ се покриятъ съ зеленина, искарватъ ги отъ полето и ги закарватъ въ планинскитѣ имъ жилища. Това става прѣзъ началото на Май. На 21-й Май, Костадиновъ-день, отлъчватъ овцетѣ отъ ягнетата имъ, и първитѣ поставятъ въ мандри. Отлъчванието се казва „прѣдой“, майкитѣ (овцетѣ които ще се доятъ) казватъ „йозъ“. Въ мандритѣ поставятъ стари и опитни овчари, които наричатъ „мандражйи“ съразмѣрно съ овцетѣ — на всѣки триста овце по единъ. Цѣлото лѣто мандражиитѣ подъ надзорътъ на свойтъ „кехея“, доятъ овцетѣ и отъ млѣкото приготвятъ въ мѣхове доста добро и вкусно масло и сирене, което има голѣма почеть въ Малоазийскитѣ градове и Гърция, и може да трае доста врѣме, безъ да се поврѣди. Мандражиитѣ нѣматъ опрѣдѣлена заплата, нъ за възнаграждение на трудоветѣ имъ прѣзъ цѣлото лѣто, имъ се отстѫпятъ по Петровъ-день дванадесеть дни, прѣзъ които дни всичкото млѣко, спорѣдъ щастието имъ, правятъ на масло и сирене за тѣхъ си; това е всичката имъ заплата, нъ при все това тѣ пакъ направятъ добро възнаграждение. Щомъ дойде Августъ, овцетѣ вторий пѫть остригватъ и до крайтъ на Септемврий, тѣ сѫ пакъ въ зимнитѣ имъ жилища, въ полето, до пролѣть. Скотовъдцитѣ, както въ полето, тъй и въ планинитѣ,

---

[1]). Бѣломорската равнина е населена съ Турци, и населението ѝ е много редко, тъй щото има много необработени землища, на които прѣпродаватъ пàшата на скотовъдцитѣ само за прѣзъ зимата. Лѣтно врѣме става силна горѣщина и отъ многото блата, върлуватъ люти болѣсти, за това и не лѣтуватъ овцетѣ тамъ.

закупуватъ пашата, и много редки отъ тѣхъ да си иматъ свои собственни. Овцетѣ и въобще добитъкътъ, който се отгледва въ Родопитѣ е отъ срѣдня порода, даватъ малко млѣко, нъ много масло. Вълната е отъ срѣдне качество и отъ нея се правятъ аби и добри шаеци.

Най-главното занятие на родопскитѣ жители, отъ което всѣка челядь очаква малко или много помощь въ поминъкътъ, е землѣдѣлието. Колкото земята и да не е згодна, по причина на планинскитѣ ѝ стрьмнини, прочее, климатътъ помага да вирѣятъ, ако и не твърдѣ изобилно, всякакви растения. Всѣкой родопченинъ, какъвто занаятъ и да упражнява, каквото състояние и да има, той непрѣменно трѣбва да има поне единъ късъ земя, отъ която да очаква що годѣ помощь. Най-много се занимаватъ съ земледѣлие помацитѣ. Мѣстата въ Родопитѣ се обработватъ съ твърдѣ голѣми трудове, и цѣло лѣто сѫ заняти съ тѣхъ, а зимно врѣме пакъ да ги торятъ и ограждатъ съ плетища. Цѣла зима помакътъ ще сѣди въ колибата си да храни добитъкътъ, да тори нивитѣ, да ги гради, а дойде ли пролѣть да ги работи и сѣе. Най-многото работа въ нивитѣ работятъ женитѣ, гдѣто нѣкои и орѫтъ и сами сѣятъ, жьнатъ, прибиратъ, а мѫжетѣ имъ ходять по друга работа. Родопчянинътъ е задоволенъ и ся счита най-богатъ, когато си е наработилъ отъ нивата жито толкова, колкото да прѣхрани челядьта си до другата година. При всѣка кѫща си има и по една градинка, въ която садятъ разни зеленчуци. Колкото и да се трудятъ да обработватъ и торятъ мѣстата, много малцина сѫ, които би имъ оставало жито и за проданъ; заради това мно-

го жито се внася отъ Пловдивското и Гюмюрджинското полета. На помацитѣ земледѣлието и скотовъдството е тѣрдѣ износно, защото тѣ живѣятъ на малки села и иматъ най-широки и най-добри землища.

Най-главно занятие на Българитѣ сѫ занаятитѣ наряцѣ — работници, дюлгери, каменари, шивачи, калайджии, бакърджии и пр. Тия занаяти нѣматъ никаква производителность, а се упражняватъ като прости работници съ опрѣделенно дневно възнаграждение. Занаятитѣ се работятъ въ чужбина, най много въ Тракия, Македония, Мала-Азия и островитѣ на Архипелагъ. Занаятчиитѣ сѫ най-сиромашката, най-трюдолюбивата и най-мъчнопоминающата класса мѣжду Родопскитѣ жители. Цѣла година, често и повече, тии се скитатъ по чужбина, гдѣто съ най-голѣми трудове и най-строга икономия, работатъ за бѣднитѣ си семейства. Тамъ тии сѫ изложени постоянно на дъждъ, жега и опастности безъ брой, лишения отъ най-потрѣбнитѣ за живѣяние нужди, и едвамъ прѣзъ година или двѣ, се заврьщатъ у дома си, гдѣто прѣселяватъ по единъ или два мѣсеци, не като за почивка отъ дълговрѣменнитѣ си трудове, а за нови напрѣгвания и приготвяние едно друго за семействата си прѣзъ врѣме на скорото имъ отсѫтствие. И при най-згоднитѣ обстоятелства, родопский занаятчия едвамъ би могълъ да спести нѣкоя пара за черни дни. Семейството му не гледа само на неговата работа за да се поменува, нъ и то́ постоянно се труди да помогне въ нѣщо за бѣдний си животъ. Занаятчиитѣ сѫ и най-проститѣ мѣжду населението и занаятитѣ се упражняватъ съ сѫщитѣ ордѫия и по такъвъ начинъ, каквито сѫ били прѣди хилядо години. Нъ

при всичко това пакъ сж на почетъ и родопскитѣ дюлгери по своето искуство и трайность въ работата, не падатъ по долѣ отъ чуждитѣ архитектори — техници. Шивачеството се състои въ шиене на широки прости дрѣхи, каквито носятъ въ Родопитѣ. У помацитѣ сж рѣдко занаятитѣ, и нѣкои отъ тѣхъ се занимаватъ съ желѣзарство, отъ което правятъ прости пушки, ножове, разни воденици и други дребни нѣща. Макарь прости и самоуци, отъ тѣхъ се срѣщатъ талантливи работници. Най-много тѣ се занимаватъ съ дърводѣлство и каменарство. Въ старитѣ борови гори тѣ сѣкътъ дървета, бичатъ разни видове дъски, които снасятъ въ Пловдивското и Гюмюрджинското полета, а много пжти и вънъ. Експлоатацията на горитѣ се твърдѣ много увеличава и прѣкраснитѣ стари и непроходими родопски гори изъ день въ день се изгубватъ, защото нѣматъ токо-речи никакъвъ надзоръ и ограничение отъ страна на правителството.

Слѣдъ занаятитѣ, едничката промишленость въ Родопитѣ е работението на разни видове аби и шаяци. Тия аби се работятъ по хозяйственъ начинъ на ржцѣ и съ твърдѣ прости ордия. Всѣка фамилия, освѣнъ гдѣто си прави една чясть за облѣкло и домашни потрѣби, изработва и за продань. Търговцитѣ, които търгуватъ съ аби, пролѣтно време закупватъ вълната отъ скотовъдцитѣ, опиратъ я и я раздаватъ изъ селата, гдѣто родопчянката я прѣде, тъче съ едно доста прилично възнаграждение. Цѣла зима, па и лѣте, родопчянката работи и съ трудътъ си тя доста поддържа поминъкътъ на семейството си. Тия аби, ако и да ставатъ по-прости и по-грубички по направата си, обаче се прочюти

по трайностьта си, за което имъ качество намиратъ добра почеть по вънъ, при всичко че европейската конкуренция изъ день въ день ги застрашява. Най-много аби се изнасятъ въ Мала-Азия, Гърция и нейнитѣ острови, Македония, Княжество България и островитѣ на Архипелагъ. Прѣди послѣдната война, много аби отъ Родопитѣ сѫ се внасяли въ Сърбия, нъ отъ послѣднитѣ събития насамъ, тѣжкитѣ мита наложени на тѣхъ отъ страна на сръбското и българското правителства, това внасяние се съвършенно спрѣ. Абитѣ въ Родопитѣ иматъ голѣмо значение и поминъкътъ на половината родопско население зависи отъ тѣхъ. Нъ ако би това обработвание да ставаше на по практически начала, и ако би се въвело въ него по-добро улучшение, тó тѣ би направили грамадни успѣхи отъ икономическа точка зрѣние и би имали главно значение въ поминъкътъ и сиромашкий животъ на родопский българинъ.

Ето всичкий поминъкъ на родопскитѣ жители. При такава слаба и незначителна производителность, естественно слѣдва, че и търговията е въ долне състояние. Най-голѣмата прѣчка въ това, до сега е било отъ лошитѣ и никакъ незгоднитѣ планински пѫтни съобщения. Съ удоволствие исповѣдами, че царското правителство напослѣдъкъ се е заловило сериозно съ направяние и прокарвание на по-главни линии, които ще свържятъ по-главнитѣ въ полето градове и пристанища, съ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ. Изнасянието и внасянието на стоки става все съ мулета (мѫски), за които справедливо може да се каже, че тѣ сѫ корабътъ въ родопскитѣ непристѫпни мѣста. Тия животни сѫ на голѣмо употрѣбление и почеть у родопскитѣ жители, защото

безопасно минуватъ и най-стрьмнитѣ планински пѫтеки и могѫтъ да търпятъ на ледъ, гладъ и студъ. По-главни износни отъ Родопитѣ нѣща сѫ, дърволякъ, сухи овоще, сирене, масло, вълна, сурови кожи и пр. а вносни сѫ платове, захаръ, синило, кафе, жито и разни други манифактурни и колониални стоки. Най-много се изнасятъ въ Пловдивъ, Станимака, Хасково, Гюмюрджина, Ксанти, Сѣресъ, Солунъ и пр. а внасятъ се най-много отъ Ксанти, Станимака и Пловдивъ. Главни проходи прѣзъ които се изнасятъ и внасятъ стоки въ Родопитѣ сѫ: Кърджалийский, Тополовский, Станимакский, Пловдивский и Пещерский на сѣверъ: Гюмюрджинский, Ксантийский, Сѣрский отъ югъ. Като по-главни стоварища на износни и вносни стоки въ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ сѫ, Устово, Иридере, Кърджали и пр.

III

Облѣкло. — Жилища. — Домашенъ животъ. — Гостоприемство. — Почитъ къмъ по старитѣ. — Страсть къмъ орѫжие.

Като най-главенъ отпечатъкъ отъ старо-българский животъ на родопскитѣ жители, е опазеното непокътнато народно облѣкло, което е отъ нѣколко вида, както у българитѣ, тъй и у помацитѣ. Всичкото облѣкло, което носи родопский българинъ и българка е чисто домашно издѣлие и искуство, излѣзло изъ желѣзнитѣ и пъргави рѫцѣ на родопчянката. Българката въ Ахѫ-челеби е облѣчена съ дълга до петитѣ домашна памучна риза, на политѣ и рѫкавитѣ съ разни фантастически отъ коприна краски, домашна мода. Слѣдъ нея длъгъ отъ черенъ цвѣтъ вър-

ненъ сукианъ зимно време, а нѣкой пѫть отъ памученъ или коприненъ платъ лѣтно врѣме, нъ редкость. Тоя сукманъ на политѣ, гѫрдитѣ и рѫкавитѣ е нашаренъ съ краски разноцвѣтни отъ сърна, коприна и гайтанъ, и носи название „воа́лненикъ" „фуста́нъ" „грӣшка" и пр. Той е направенъ еднакво тѣсно и горѣ доле, на гѫрдитѣ раздвоенъ, съ кѫси до лактьетѣ рѫкави завратени назадъ, или пъкъ съ дълги, закопчени до дланьта[1]). Сукманътъ се стѣга у крьстътъ съ широкъ, аленъ домашенъ поясъ, истъченъ тънко, съ черни хоризонтално-паралелно навити чърти. Надъ поясътъ се връзва съ прости или сърмени връзки „зю́нки" отпрѣдъ, по нѣкой пѫть съ сребренни закопчени плочици, нарѣчени „чепразе" широка и дълга до петитѣ прѣстилка, нарѣчена „а́ленъ" или „ку́цъ миндӣлъ". Тая прѣстилка е направена съ разноцвѣтни чърти въ квадратна мрѣжа. На гѫрдитѣ се носятъ нанизани на нѣколко реда златни монети, или пъкъ сребърни верижки, а по нѣкои села ситни стъкленни мъниста на много редове, нарѣчени „сӣнце". Послѣднитѣ се носятъ на шията. На главата се носи аленъ фесъ, на врьхътъ съ копринени висулки, разредени къмъ челото и навезени искуственно, съ сърмени и копринени краски въ видъ на лѫкатушки. Фесътъ се закачя (връзва) прѣдъ челюститѣ съ черенъ ширитъ, а надъ него на главата се прѣмѣта прѣзъ крьстътъ подъ правъ ѫгълъ, дълга квадратна бѣла ивица, направена домашно отъ памукъ, или бѣ-

---

[1]). Тая форма е зела това измѣнение нѣщо отъ прѣди 40—50 години. А прѣдъ нея, най-старата форма е била отъ чисто бѣла груба домашна аба, врьзъ която е имало и друга по-кѫса, наречена „кафтанъ". Нъ сегатая форма е съвършенно исчезнала.

ла коприна, прѣзъ крайщата си съ червени широки пръчки, а на жгловетѣ съ копринени разноцвѣтни висулки отъ 20—30 поредъ. Тая ивица наричятъ споредъ видоветѣ на направата си „парста́тъ тестене́ль“ „махрамо́“ „кѝченъ“ или „копрѝненъ тестене́ль“ „дюлбень“ и пр. Послѣдний видъ носятъ момитѣ, който е нашаренъ съ цвѣтя всѣкждѣ и по другадѣ го употрѣбяватъ за покривки на масси и прозорци. „Тистинелитѣ“ закачятъ на врьхътъ на фесоветѣ съ сребренни игли „ко́лчета“, на които турятъ и златни монети. Въ по-проститѣ български селца носятъ на главитѣ си голѣми сребренни плочи направени отъ сребренни верижки и на тѣхъ нанизани искуственни сребренни монети, които наричятъ „курешници“ а на шията друга трижгленна плочица сжщий видъ нарѣчена „менӧкеро“. Нѣкои, вмѣсто послѣднето, носятъ прости сребренни или дьрвени крьстчета окачени съ верижка. На ногитѣ си носятъ дълги до колѣнитѣ и закопчени отъ домашна бѣла аба „ка́лце“ нѣкои пакъ чорапи и надъ тѣхъ малки алени „терлици“ нашарени съ копринени краски. Родопчянката на работа носи на нозетѣ си стѣгнжти царвули, а въ праздничии и други дни, прости папуци „льо́чени“ „каре́вли“, или пъкъ льскави кондури. Въ Рупчьоската околия, облѣклото на българката е по-широко, просто и по-грубо, а най-истьнченото е въ селата Райково, Устово и въобще въ цѣло Ахж-челебийско. Въ селото Деридере, сжща околия, което е едничкото въ тая мѣстность българско село, носятъ сжщата форма, както въ старо-планинскитѣ мѣста, само съ тая разлика, че тѣ носятъ на главата си фесове съ дълги пискюли, прѣмѣтнати голѣми мо-

рави кърпи наведени къмъ дѣсното рамо. Зимно врѣме носятъ връзъ сукманътъ дълга сукнена, или абена широка дрѣха, подплатена съ скѫпи кожи и нарѣчена „жюбé“ или „капамó“. Въ Ксантийската околия, има само двѣ български селца, Еникьой и Габрово, расположени въ южнитѣ ребра на Родопитѣ, въ много плодородни поляни, въ които българкитѣ носятъ тѣсенъ еднакво сукненъ сукманъ, съ прости краски, а връзъ него друга врьхна до колѣнитѣ дрѣха, незакопчена отпрѣдъ и тя отъ сукно. На главитѣ си носятъ голѣми червени, или алени кърпи. Зимно врѣме родопчянката носи малка до поясътъ дрѣшка, незакопчена отъ прѣдъ и често подплатена съ кожи, която наричатъ „кунтóшъ“, „шютáкъ“ „салтамáрка“ или пъкъ длъга до политѣ и широка абена дрѣха отъ синъ цвѣтъ, подплатена съ прости агнешки кожи и нарѣчена „дльбгъ кю́ркъ. Момичетата носятъ на рѫцѣтѣ си стъклени „грѝвни“, на прьститѣ прости сребренни прьстени и отъ десната кълка спусната отъ поясътъ, дълга копринена кърпа, нарѣчена „коáлченица“.

Облѣклото на помакинитѣ е доста различно по нѣкои части, съ това на българката; нъ и на много мѣста съвършенно еднакво. Вмѣсто сукманъ, помакинята носи сѫщата форма памученъ платъ съ червенъ, или аленъ цвѣтъ, съ зелени или черни паралелни чърти отъ горѣ на долѣ. Тая дрѣха отъ странитѣ е раздвоена до колѣнитѣ и нѣма никакви почти краски; наричя се „антерѝя“, която твърдѣ прилича на сукманътъ, който носятъ българкитѣ въ тракийското поле. Поясътъ и прѣстилката сѫ такива, както и българката, тъй сѫщо и „тестенелитѣ“ се еднакви, нъ у помакинята не сѫ тол-

кова истьнчени, както у сестрата ѝ българка. На гждитѣ помакинята носи най-обичното ней труфило „сѝнце“, а на главата врѣзъ фесътъ единъ видъ сребренна крѫгла и вдлъбната плочица, която има прѣзъ крайщата си малки монети и която наричятъ „тепелѝкъ“. Момитѣ вмѣсто „тестенелитѣ“, носятъ червени кърпи. На ногитѣ си въ праздничви дни и на госте, носятъ единъ видъ голѣми, широки и много грубо направени червени или жълтиботуши, а подъ тѣхъ шарени чорапи съ червени „терлѝци“. Тѣ носятъ още и малки врьхни дрѣшки отъ просто сукно навезени почти всички съ сърма и коприна. Коситѣ си помакинитѣ плетѫтъ отзадъ съ много ситни „плѐтѣни“, а българкитѣ само на два голѣми. Женитѣ помакини носятъ врьхна голѣма, широка и отворена отпрѣдъ дрѣха, направена отъ домашна аба, зеленъ или червенъ цвѣтъ, която по нѣкои села има една квадратна чясть спусната надъ плещитѣ и нашарена прѣзъ краищата си съ прости краски. Тая дрѣха наричятъ „жюбé“. Българката въ Родопитѣ други искуственни прѣ равки по тѣлото си много прѣзира и тя запазва природната си красота до старость, както си ѝ е естеството надарило. Само помакинитѣ иматъ обичай да „каносватъ“ ноггетѣ си съ алена боя, а съ тѣхъ и зѫбитѣ и вѣждитѣ по нѣкогажь и тогава тя става твърдѣ оригинална карикатура.

Ето всичкото облѣкло и труфило — „аддѝло“ — съ което родопчянката е облѣчена. Тя много страстно обичя облѣклото си, което сама съ рѫцѣтѣ си работи, и всѣкогажь най-много се труди за него, да имя по нѣколко ката. Облѣклото си много пази и държи чисто, а при това тя умѣе да го но-

си доста и прилично. Обичя народното си облѣкло повече отъ себе си и много прѣзира днешната гражданска мо́да, макаръ и да ѝ се смѣятъ.

Облѣклото, съ което родопский Българинъ и Българо-Мохамеданинъ е облѣченъ е едно и сѫщо, безъ никаква разлика, само че помакътъ, за отличие отъ братътъ си Българинъ, носи широкъ фесъ съ бѣла навияна около него „чалма́“, а Българинътъ, или чисто фесъ съ пискюлъ отгорѣ, или пъкъ съ черна чалма около него. Шапкитѣ сѫ твърдѣ рѣдкость били до сега, нъ отъ врѣме на войната, тѣ сѫ доста прѣдпочтителни. Съ една рѣчь, Родопчанинътъ носи източно облѣкло, по подражание на азиятското. То състои отъ широки абени гащи, съ тѣсни и закопчени на ногитѣ си крачоли, ошити съ много или малко гайтани, вързани набрато прѣзъ кръстътъ съ вълнена врьзка „варкозунь“, а надъ него съ аленъ, или червенъ поясъ, навитъ на много катове. Тая дрѣха наричатъ „шалва́ри“ „потуре“ и пр. На ногитѣ си носятъ много широки, до колѣнитѣ дълги калцуни, направени отъ дебела проста аба, бѣлъ или черенъ цвѣтъ, и отъ горѣ спуснати завратено на долѣ; наричатъ ги „калче́та“. А въ работни дни носятъ обикновенно царвули; съ бѣли и навиени развлѣчено навуща, стегнати съ кожани връзки. Слѣдъ царвулитѣ главнитѣ обуща сѫ прости папуци, а нѣгдѣ и кундури. Въ горнята часть на тѣлото носятъ добрѣ закопчени съ стегнати рѫкави „каугилгѝ“, а лѣтно врѣме безъ рѫкави забунчета, на които висятъ широкитѣ ризени рѫкави. Връзъ тая дрѣха носятъ връхна до поясътъ, отпрѣдъ отворена съ тѣсни рѫкави, или пъкъ раздвоени висящи отъ

задъ, нарѣчени „доламо“. На главата носятъ плетени бѣли „терлйци“ а надъ него фесътъ.

Облѣклото на Българитѣ изъ-день въ день става по-истънчено и по-раскошно, а у Помацитѣ, то е все еднакво. Българинътъ се облача прилично и чисто и много пази дрѣхитѣ, а Помакътъ ги носи развлѣчено, нечисто и ги съблича тогава, когато станатъ на дрипель. Родопчанинътъ нѣма толкова грижа за много и истънчено облѣкло, както това е страсть у Родопчанката. Косата си тѣ носятъ дълга до тилътъ, отпрѣдъ главата бръсната заедно съ брадата, а мустацитѣ сѫ на добра почеть. Българитѣ много прѣзпратъ брадата, а Помацитѣ я подстригватъ и оставятъ като отличителенъ знакъ за Мохамеданството.

Жилищата, въ които родопчянинътъ живѣе сѫ прости, широки и никакъ не чисти, а въ сравнение съ полскитѣ, тѣ сѫ по-добри. Кѫщитѣ обикновенно въ родопитѣ сѫ правятъ каменни, много трайни, вътрѣ дървенч и по на два, или три етажа (ката). Отъ горѣ се покриватъ съ черни каменни плочи, и много рѣдко съ дъски, или съ слама; съ черепици нѣма. Отъ вънъ прозорцитѣ се оставятъ много на рѣдко и съвършенно малки, които се затварятъ съ вратца, а у помацитѣ съ ситни клѣтки (кафези). Най-долний катъ на земята постилатъ съ плочи и направятъ прѣградки за оборъ, и пр. На вторий катъ се оставя широкъ потонъ, зимна стая и зимникъ, по тукашни нарѣченъ „изба“ или „клѣтъ.“ Най на горний катъ се оставя пакъ широкъ потонъ, лѣтна стая, и единъ видъ малъкъ салонъ за госте, когото наричятъ „кьошкъ,“ а слѣдъ него плѣвникъ. Съ една речь, кѫщата е направена тъй, щото въ

нея се помѣщава всичко, което е потрѣбно за живѣяне, а съ това и добитъкътъ заедно съ храната му. Катоветѣ се правятъ съ много ниски тавани, съ малко прозорци, съ стъкла, или залепени съ хартия, съ голѣми врата, и съ широко огнище при стѣната за огнь, на когото димътъ излазя прѣзъ широки комини. Отъ студъ, кѫщата е незапазена почти никакъ, защото студений въздухъ свободно влазя прѣзъ отверстията на куминътъ, прозорцитѣ и вратата.

Ако влѣзете въ една родопска кѫща, на дворътъ *) ще срѣшнете най-напрѣдъ едно стадо домашни птици, крави, мулета, кози и пр. На една страна дрьвникъ съ натрупани сухи букови дрьва за огрѣвъ, на друга оборъ съ добитъкъ, на третя станъ за тъчяне, а до него клѣтка за кокошкитѣ и на четвьртата корито за пране. За въ срѣдний катъ, вий ще се искачите по добрѣ направена дървена стълба, до която стои малъкъ отъ страната коридоръ за миене домашнитѣ сѫдове „миелникъ." На потонътъ вий ще съглѣдате разни дрѣхи простнати на вързлини за сушение, каци съ жито, или други домашни потрѣби и пр. Покажете ли главата си отъ вратитѣ за въ стаята за живѣяне, изведнажь ще ви съземе лошь и миризливъ дъхъ, вслѣдствие на непровѣтряванието на стаята и испаренията що правятъ изметъцитѣ и домашнитѣ помии събирани за добитъкътъ. Отъ срѣщната страна ще ви се прѣдстави прѣдъ очитѣ широкото огнище съ силенъ балкански огнь, задъ него вратцата на пещьта пълна съ царевица за сушенье, а около огньтъ нарѣдени рошави и оплескани дѣца, махатъ съ рѫцѣтѣ си на

*). Дворътъ въ родопитѣ съставя най-долний катъ на кѫщата, гдѣто обикновенно живѣе добитъкътъ.

огньтъ да се грѣятъ и играятъ. Бащата расположенъ въ единий кътъ на огнището, стои дълбоко замисленъ съ втречени въ играющий пламъкъ очи, съ хиляди мисли и планове въ умътъ, на кждѣ трѣбва да потегли за да тръси работа; гдѣ е житото поевтино, а надницата по-скъпа. Ако ли той е свършилъ работата си благополучно, тогава напуска грижитѣ и почне да се шегова и весели съ безгрижната си челядь. Въ това врѣме на огньтъ кльколи изъ полегка фасулъ или каша за дѣцата. Домакинята или пьта изъ кжщи и приготвя вечерята, или пакъ стои права съ хурка въ ржцѣтѣ си, бързо и несъглѣдно усуква вишкитѣ за бждящитѣ си нови дрѣхи. На около въ кжщи накичени по стѣнитѣ висятъ торби, праздни или пълни съ разни домашни потрѣби; на друга страна опъснени полици съ сждове, а на трета одръ съ възглавници и покривки. На таванътъ накиченъ връзки царевица, а кжщата послана съ рогозки и връзъ тѣхъ дебели козьци съ тукъ тамъ шарени домашни възглавници. Каквото намѣрихте въ тоя катъ, такова сжщото ще бжде и въ горний. Кжщитѣ сж лепени и отъ вънъ и отъ вътрѣ съ проста калъ, само по-заможничкитѣ лепятъ съ варъ. Въ всичкитѣ почти работнически челяди ще съгледате надъ огньтъ, накичени мокри навуща и дѣтински пелени да съхнатъ, а подъ тѣхъ сложена трапеза съ ясте, спокойно вечеря или обѣдва челядьта. У по-заможничкитѣ фамилии можете намѣри по-чисти кжщи съ малко или много гражданска мобилировка и рѣдъ, нъ такива съставятъ доста малкиисключения. Челядьта си живѣе спокойно въ тѣзи стаи, подъ които стои торътъ на добитъкътъ, на когото испаренията имъ отиватъ въ самата стая. Освѣнь лоший и съ-

вършенно врѣдний въздухъ вътрѣ въ кжщитѣ, ако притуримъ и лошата храна и незгодното облѣкло, то що се зачюди человѣкъ твърдѣ много, какъ родопчянинътъ може да исхрани такива жилави дѣца и трудолюбиви работници. Благодарение на природата, че не зема възнаграждение за това имъ лошо самоотглѣдвание.

Ако влѣзете лѣтно врѣме въ кжщата на Родопчанинътъ, вий нѣма да намѣрите жива тварь, всички сж на нивата или ливадата. Дѣцата съ добитъкътъ скачатъ като козлета по скалиститѣ бърда, а родителитѣ имъ цѣлъ день на слънчовий пекъ жьнатъ или копаятъ. Дори и двумѣсечното повитаче взема участие въ родителската му работа и още отъ пелени, то се научава да работи безъ почивка, на приятний балкански въздухъ. Направената му люлчица у двѣтѣ еластачни борики, непрѣстанно се люля отъ тихий планински вѣтрецъ и не оставя дѣтето да плаче. Слънцето захване ли да отпраща свѣтливитѣ си лучи изъ планинскитѣ рътлини и постьпенно да се скрива задъ високитѣ върхове, работата се напуща и всички се прибиратъ у дома, а нѣкогажь оставатъ да нощуватъ на зелената морава подъ ароматичний планински въздухъ и прѣлестната балканска природа. Нъ родопчянката и нощѣ нѣма почивка; тя бърза, прѣди да се съмне, да опече хлѣбъ, да зготви обѣдъ и вечеря, за утруденитѣ работници и въ зори да се намѣри пакъ съ тѣхъ заедно на работа. Колко е весело, колко е приятно да си лѣтно врѣме въ тия прѣлестни славянски планини! Непрѣстаннитѣ гласове на веселата родопчянка, мелодичний гласъ на кавалитѣ овчярски, сладкогласнитѣ цвърчения на разнообразни-

тѣ планински птичета, плѣнителната балканска природа, сѫ най-голѣмата красота, най-веселото удоволствие и най-прѣлѣстната картина, на които човѣкъ никога неможе се насити. Това е за тия, които иматъ вънкашна работа; а тия що нѣматъ, отъ утринъ до вечерь стоятъ събрани подъ нѣкое сѣнчесто дърво та прѣдѫтъ и се веселятъ съ шюмливи разговори. Щомъ за наближава нѣкой праздникъ, рѣкитѣ и чешмитѣ се испълнятъ съ перачки, лепятъ, миятъ и редятъ кѫщитѣ и се приготвятъ за него. Сутреньта всички безъ разлика на възрасть се на моление Богу, а слѣдъ отпускъ до обѣдъ захващатъ веселитѣ визити (гости) изъ съсѣдитѣ и роднинитѣ, гдѣто се черпятъ съ сладка́ и разни питиета. Стане ли пладнѣ, и малко, и голѣмо сѫ на „хорйщето" гдѣто момитѣ и момцитѣ[1]) играятъ народното хоро и се веселятъ съ най-добритѣ си дрѣхи, а родителитѣ имъ отъ страна не могѫтъ да се нарадватъ и избирѫтъ бѫдѫщата си снаха или зеть. Хорото трае до мръкнало и тогава всѣкой се разотива по дома си и се приготвя за утрѣшната работа. Вечерьта, особенно есенно и зимно врѣме, селата се като освѣтлени отъ многобройнитѣ сѣдѣнки, гдѣто момитѣ се събиратъ да прѣдѫтъ или работятъ друго нѣщо, взаимно и се веселятъ. Улицитѣ сѫ пълни съ момчета, които обикалятъ по сѣдѣнкитѣ, а на всѣка десета кѫща ще чуете народни пѣсни, гайда и шумливи разговори и веселия. Зимно врѣме, когато нощитѣ сѫ голѣми, отъ вънъ шумоли снѣгъ, виялици и студъ, а въ кѫщи голѣмъ балкански огънь освѣтлява стаята, Родоп-

---

[1]). Въ Родопитѣ на не оженений момъкъ казватъ „юнакъ" или „кóпеле" а не момъкъ, както ги наричятъ другадѣ.

чанинътъ и челядьта му облѣчени въ дебели зимни дрѣхи, сѣди въ кжтътъ и приказва прикаски на събраното около него семейство, когато пъкъ Родопчанката преде, и никога почивка не знае. Денѣ мжжетѣ често отиватъ по ловъ[1]), дърва, или пъкъ сѣджтъ въ кжщи, и спокойно испращатъ зимнитѣ дни и нощи, защото малко или много, той си е приготвилъ зимнина прѣзъ лѣтото. Най-много работятъ помацитѣ и тѣхната почивка е само, когато да си напълнятъ стомахътъ. Учудилъ би се человѣкъ въ лакомството на тѣхъ; въ двѣ минути вий ще видите че нѣколко хлѣба отъ трапезата нѣма, а котлето съ кашата или чорбата, останало на дъното. Родопчанинътъ нѣма опрѣдѣлено врѣме за ядене; осѣти ли, че стомахътъ е празенъ, яде що намѣри, а нѣкой пжть и едно слѣдъ друго. Главно яде три пжти на день; сутринь щомъ стане отъ сънь яде обѣдъ, когото наричатъ „прóшка", пладнина и послѣ вѣчеря. Най-много обича пушението тютюнъ, безъ когото една минута не може да търпи; тъй сжщо и спиртливи питиета пие много неумѣренно. Въ ядението си той е бръзъ, яде лакомо нъ прилично, съ лъжици или помашки, съ ржка. Всѣкой щомъ се наяде, не става отъ трапезата прѣди да сж се ненаяли и оставили всички. Въ яденето си, на госте, по визити и прѣдъ хора, той прави много етикети и се стрѣми да бжде благонравенъ.

Една отъ най-отличителнитѣ чърти въ характерътъ на родопскитѣ жители, съхранена на голѣма

---

[1]). У Помацитѣ ловътъ е много на почеть, а у Българитѣ той е само за растуха. Помацитѣ ловятъ най-много зайци, на които мѣсото страстно обичатъ, лесици, порове и др.

почеть и до днесь е гостоприемството. Само тоя, който е испитвалъ тѣжкитѣ минути на странствованието, не може да не знае какво нѣщо е гостоприемството. Да не посрѣщне нѣкой странникъ, да не го прибере и нагости, прѣзиратъ го всички и го иматъ за человѣкъ безнравственъ. У помацитѣ гостоприемството е на много силни основи. Въ всѣка по-заможна помашка фамилия, си има особно опрѣдѣленна стая за прибирание на странници. А въ всѣко малко или голѣмо помашко селце, има по нѣколко такива гостоприемни стаи, които се издържатъ общо, и въ издържанието имъ взематъ участие и найсиромаситѣ. Въ тѣхъ, когато и да отиде человѣкъ, отъ каквато народность и вѣра и да е, ще намѣри изобилно храна не само за себе си, нъ и за добитъкътъ си, и може да прѣстои нѣколко дни безъ да го е грижа за нѣщо. Щомъ отиде пжтникъ, приематъ го съ лъскава любезность и учтивость и изведнажъ ще почнатъ да му носятъ ясте, дърва, каве и пр. У помацитѣ да нахранишь и приберешь странникъ го считатъ за най-голѣма добродѣтель „себáпь". Макарь и у най-лютий си неприятель и у най-върлий фанатикъ помакъ да отидешь въ стаята му, ще те посрѣщне и нахрани и вече да се не боишь отъ него за нищо. Никой отъ това село и отъ тая кжща особно, не смѣе да ти направи зло.

Ако вий влѣзете въ една българска кжща, изведнажъ ще станатъ всички отъ мѣстата си, ще прѣкъснатъ всичко, ще ви направятъ първото мѣсто да сѣдните и ще ви приематъ и посрѣщнатъ съ найнѣжна любезность, като че си князь. Щомъ сѣднете, ще сѣднжтъ и тѣ съ поглѣдитѣ си обърнати

къмъ васъ и всякой ще ви запитва за здравието ви, за състоянието ви и всяко ваше щастие или нещастие ще сподѣлятъ най-съчювствено. Домашнитѣ ще се расшьтатъ изъ кѫщи, ще ви черпятъ съ сладко, каве и ракия, а слѣдъ това ще ви принесѫтъ и ясте. Родопчянинътъ за самого себе си и за всичко друго, е много скъперникъ, нъ за да нагости и посрѣщне гость, той не жали нищо. Той и челядьта му сѫ задоволяватъ съ каквото ясте и да намѣрятъ, нъ за странникъ за да се отстрами, ще пести всичко за да набави. Когато гледа човѣкъ всичката тая искренна любезность и гостоприемливий духъ на родопскитѣ жители, неволно си припомна характеристиката въ историята на старитѣ славяни, че тѣ сѫ били принудени да откраднатъ отъ съсѣдътъ си, за да нахранятъ гоститѣ си. Ето че тая чьрта отъ характерътъ славянски е напълно опазена въ днешнитѣ имъ потомци въ родопитѣ.

Друга втора отличителна чьрта, която напълно характеризира патриархалний животъ на родопскитѣ жители е почитътъ къмъ по-старитѣ, по влиятелнитѣ и въобще къмъ всички по-голѣми по възрасть и положение. Да кажемъ че вий сте старъ и влезете въ една родопска кѫща, изведнажь всички, които сѫ тамъ щѫ станѫтъ на кракъ, ще ви направатъ мѣсто и догдѣ вий не сѣднете, тѣ нѣма да сѣднѫтъ. Ако тѣ сѫ имали разговоръ за нѣщо, ще го прѣкъснатъ. Когато поставятъ ясте, тό нѣма да захващатъ да ядѫтъ, прѣди вий да не сте подкачили, тъй сѫщо трѣбва да оставатъ да ядѫтъ, прѣди вий да сте оставили; тютюнъ, спиртливи питиета никога не се позволяватъ прѣдъ родители и въобще къмъ по-стари. Срѣщнѫтъ ли ви

на улицата, отбиватъ се на страна, или ако сж сѣдѣли или разговаряли, изведнажь още отъ далечь тѣ ще станатъ на кракъ, ще прѣкъснатъ всичко за да ви отдаджтъ приличната почеть. Никога момъкъ или мома нѣма да си позволятъ да пѣятъ, играятъ или да се веселятъ, прѣди да имъ се позволи отъ родителитѣ и въобще отъ по-старитѣ, които може да се намѣрятъ тамъ. Позволили си нѣкой да наруши това, той вече се счита за не добръ и въобще за нехранимайка, и никакъ не ще може да изличи лошото мнѣние, които сж си съставили за не доброто му обхождание. Тая строгость и скромность въ нравитѣ и отношенията на родопский житель, се пазятъ твърдѣ строго въ цѣлата Родопа, а най-много у помацитѣ и въ скотовъдческитѣ български села.

Ако би човѣкъ пожелае да си състави точно и истинно понятие за старий войнственъ духъ, съ когото толкова се славили нашитѣ дѣди, тó той ще намѣри това въ животътъ на родопчининътъ. Казахме и другадѣ и пакъ ще повторимъ, че най-много опазено, отъ животътъ, нравитѣ и характерътъ на старитѣ славяни до днесь, може да срѣщне човѣкъ само въ Родопитѣ. Та и не ли тоя юнашки духъ, на родопский житель, него е опазилъ въ язикъ, въ обичаи, животъ и пр. до днесь? Погледнете въ историята и вий ще се удивите, че прѣзъ какви критически обстоятелства той се е опазилъ въ всичко и до днесь. Тоя неговъ духъ на родопчининътъ, е запазилъ прѣлестното му отечество — Родопитѣ — да неможе да стъпи кракътъ на неговъ вѣченъ неприятель — Гърцитѣ — който хиледи срѣдства е полагалъ за да ги постави подъ фенерската патриаршия. Нъ ний се отдале-

чихме, да дойдемъ на прѣдмѣтътъ си. И въ най-сиромашката колиба да влѣзете, гдѣто бѣдний родопчениnъ притѣжава богатство само отъ едни одърпани дрѣхи, яде соль и хлѣбъ и съ една рѣчь живѣе най-нещастенъ животъ, вий непрѣменно трѣбва да намѣрите и що годѣ оржжие. Това е днесь и въ днешнитѣ обстоятелства, а що ли трѣбва да е било тогава, когато правителственнитѣ заповѣди и распорѣждания ставаха по волята и прищевкитѣ на нѣкой си ага — деребей — и то́ въ Родопитѣ? Народната родопска пословица напълно характеризира страстьта къмъ оржжие въ Родопитѣ. „Чифтъ пиштóле въ голъ корѐмъ“, а юнашкий имъ животъ, въ мѣстнитѣ народни пѣсни, въ които се въспѣватъ подвигитѣ на горскитѣ юнаци. У по богатичкитѣ и по заможнитѣ вий ще намѣрите по нѣколко видове оржжие. Родопчениnътъ кждѣто и да отиде, първата му грижа е оржжието. Съ него той чувствова ний-сладкото удоволствие въ животътъ си, и съ него исказва веселието си. Ако той отива за чюжбина, то́ той ще остави родното си мѣсто съ гърмѣжь и въ гърмѣжь ще го испратятъ съселянитѣ му. Ако се връща, той пакъ ще прѣдизвѣсти здравието си и завръщанието си благополучно, съ гърмѣние пушки. Ако стане свадба, годѣжь или друго веселие, първото му удоволствие е гърмѣнието. Ако се съберхтъ нѣколко души да се веселятъ наедно, то́ буйний си нравъ ще укроти и наслади съ гърмѣжь. Лѣтно врѣме, когато всичкитѣ занаятчии слѣдъ дълго едногодишно странствувание се завръщатъ у дома си и овчеритѣ съ стадата сж испълнили роднитѣ си планински мѣста, цѣли дни и нощи нѣма почивка отъ гърмѣжи и пѣсни. Даде ли

поводъ единъ, хвърли ли се една пушка, ето че горитѣ и усоитѣ екнятъ отъ хиледи гърмежи и единъ отъ другъ се надпрѣварватъ, а селото за пѫтника се прѣдставя, като че се намира въ кърваво и отчаянно сражение, мѣждѐ двѣ неприятелски армии. Тая страсть е сѫща и у помацитѣ, нъ у българитѣ е по силна. Правителството е употрѣбявало всевъзможни мѣрки за да отмахне тоя врѣденъ обичай, нъ не е успѣло н до сега. Родопчянинътъ още отъ дѣтинство се приучва къмъ орѫжиѐ и послѣ неможе да се отучи. Вие често ще срѣщнете десетгодишно овчарче да носи орѫжие по тѣжко отъ него, и което твърдѣ умно и сполучливо управлява.

IV.

Вѣроисповѣдание и набожность. — Суевѣрия. — Вънкашность, отличителни чърти и положение на родопчянката. — Родопский жителъ. —

Забѣлѣжихме по-напрѣдъ, че всичкото население въ Родопитѣ (освѣнь нѣкои источни части, като Кърджалийско) е една народность — Българи, раздѣлени на двѣ вѣроисповѣдания — българи християни и отъ въсточно православно вѣроисповѣдание, и българи мохамедани. За приеманието послѣднитѣ мохамеданската религия сѫ запазени доста тьмни и не ясни прѣдания измѣжду населението, нъ то́ трѣбва да е ставало до скоро и бавно, защо на много мѣста се срѣщатъ сродници и до днесь (братовчеди трети, четвьрти и кумовска роднина, която въ родопитѣ е на най-голѣма почетъ и пазение), мѣжду

българитѣ и помацитѣ.[1]) Отъ послѣднитѣ много сж си запазили прѣкоритѣ (прѣзимя) и до днесь чисто български, като Поповци, Стояновци и пр. и всичкитѣ названия на села, рѣки, мѣстности, бърда и други подобни носятъ чистото българско название, сжщо каквото е било напрѣдъ. Едничката разлика е вѣрата, която у помацитѣ се пази и испълнява само на форма, подъ фанатическото ржководство на ходжитѣ и моллитѣ. Мнозина отъ тѣхъ не пазятъ

---

[1]) За врѣмето, причинитѣ, начинътъ и срѣдствата на истурчването родопскитѣ българи, днесъ помацитѣ, се слушатъ разни прѣдания, за които ний ще говоримъ на друго отдѣлно мѣсто. Едно прѣдание, па и само прѣдполагание, запазено въ родопскитѣ жители и до днесь, и основено на исторически изслѣдвания може да се земе за положителна истина въ причинитѣ на тѣхното истурчвание. Ето що ми е расказалъ единъ старъ 90 годишенъ старецъ Устовченинъ, доста развитъ и влиятеленъ на врѣмето си българинъ, името Кайпъ Саващо̀, чиито думи азъ прѣвѣждамъ по мѣстното си нарѣчие: „Когато Булгарското царство со призо̀лу утъ Турцѣтѣ на всякаде, наши-сѣ планини били мло̀го врѣме чювани утъ бо̀лгаретѣ, та ни давали да припари турчинъ. Тугава въ Султанъ Мехметюво царувание, са прувòдили сичкитѣ турски аскере, та даржале мло̀го врѣме заградени нашисѣ балкане, и най-сѣтне съ йзмама нафлѣли отъ сѣкаде и хми збрали силяхътъ, като̀ хми са фтасалъ Султанътъ да гя ни хала. Ала ги оставили съ празни рео̀ки, тогава по̀повeтѣ и по-голѣмитѣ людйе изко̀лили, а на другитѣ казали йли да се потурчятъ, йли да ги иско̀лятъ. Тугава, кутрйту не йскали да ся турчятъ, разбѣгали сж пу гурйтѣ и са хранили съ ко̀рене и трѣви; пакъ кутриту били страшливи, прийо̀ли турската вѣра, ала казали на Султанатъ да хий си остави азикетъ, да си думатъ на него. Сичкитѣ чьо̀ркви и сичку христѣнску, убоарнали на турско“. — Когато азъ го попитахъ, колко врѣме може да има отъ тогава до днѣсъ, и защо не е ставало потурчвание и въ другитѣ мѣста, гдѣто има българи а само въ родопитѣ, тоя невиненъ родопчянинъ ми отговори убѣдително, че: „Турцитѣ ги е било̀ мло̀го стpахъ отъ насъ въ нашисѣ планини, оти бо̀лгаритѣ тува, въ тогавашнитѣ врѣмена се били мло̀го лоши, и ако ги оставятъ не попотурчени, може да хме правятъ ло̀шьо отсѣтнѣ“. — На вторий въпросъ каза, че: „ние утколѣ, да има 150—200 гудини утъ тугева. Оти си имаме още руднини у тѣхъ“ — Спорѣдъ С. Захариева въ описанието на Т. Пазарджийската кааза (вижь стр. 68), е било въ 1657 год. А споредъ Д-ръ К. Иречекъ въ 1667 г. вижь П. Сп. София книжка X).

рамазанъ и моленията си по петь пѫти въ денонощие, защото не знаятъ нето една дума отъ молитва по турски и много мѫчно се научва нѣкой отъ тѣхъ да ги изрича изустъ. Отъ по напрѣдни врѣмена, тѣ, макаръ и механически, сѫ се държали много строго у натрапената имъ съ на сила на врѣме непонятната тѣмъ религия и често сѫ се явявали най-распалени фанатици къмъ нея, нъ това чувство можемъ съ удоволствие да исповѣдаме, пропада постьпенно. Всичкитѣ обичаи по рождение, погрѣбение, годежь, свадба и др. се пазятъ строго такива сѫщи, каквито и у братията българи. Понятията отъ християнската регилия у помацитѣ сѫ добрѣ знаятъ, а въ нѣкои мѣста се испълняватъ и нейнитѣ обичаи. Въ южнитѣ ребра на родопитѣ, отъ дѣсний брѣгъ на рѣка Арда, въ тъй нарѣченитѣ чисто помашки села „Ютеюзъ-кьойлери“, гдѣто населението е прочюто по разбойнический си духъ, и до днесъ правятъ помени за умрѣлитѣ, дори и нѣколко християнски праздници се праздноватъ и отъ тѣхъ.

Българитѣ християни сѫ много набожни. Дойде ли праздникъ, всичкото семейство отива въ църква, дори и най-малкитѣ дѣца, и всѣкой бърза да иде по-рано. Поститѣ се пазятъ съ голѣма строгость и друговѣрцитѣ се силно мразятъ. Много протестантски и католически проповѣдници, които сѫ посѣтявали тия страни съ пропагандическа цѣль, сѫ изгонвати съ бой, гладни и боси и съ сълзи на очитѣ си. Съ такъво прѣзрѣние и лютость сѫ се отнасяли и съ Гърцитѣ, при всичко, че много икономически интерессп ги свързватъ по между имъ, и не веднажь женитѣ съ тояги и ругателства сѫ

изгонвали грьцкитѣ владици, когато случайно, или нарочно сѫ отивали въ селото имъ. Нъ при всичката тая набожность на родопскитѣ Българи, знанията за вѣрата сѫ твърдѣ оскѫдни — много малцина има, които би знаяли изустъ нѣкоя молитва; обикновенно се молятъ съ свои думи. Никаква работа родопский Българинъ не ще захване, безъ да се не прѣкръсти и помоли; на ясте, слѣдъ ясте, въ радость, или скръбь, въ опасность, се моли и моленията си придружава съ кланяние до земята „метáнния“, които се считатъ като най-голѣмо срѣдство за спасение на душата.

При всичката тая набожность, и при всичкий юнашки и неустрашимъ духъ на родопскитѣ жители, ще се удиви человѣкъ, когато види, какъ Родопчанинътъ трепери отъ страхъ отъ нѣкои мними лоши духове и въображения. Суевѣрия и прѣдразсѫдѫци изобилно сѫществуватъ между родопскитѣ жители и мѫчно можете убѣди Родопчанинътъ за безосновностьта имъ. Най-много е распространено вѣрванието въ нѣкои мними духове и призраци, на които отдаватъ творчески и свръхестественни сили. Тия тайни духове се дѣлятъ на зли и добри и носятъ названия споредъ видоветѣ си. Едни и найважнитѣ отъ тѣхъ, които ужь причиняватъ разнитѣ болѣсти и смърть по человѣцитѣ и добитъкътъ, се наричатъ съ общето име „болехчѝци“. Въ всѣко село, въ всѣка махала състояща отъ нѣколко кѫщи, въ всѣка сѫббота наредъ, събиратъ изпомежду си домакинитѣ брашно, дърва, фасуль, соль и други, които прѣдаватъ на нѣкоя вдовица; а тя опече хлѣбъ, зготви ястията и въ мръкнало постави трапеза отъ него, на нѣкой кръстопѫть, гдѣто се съ-

биратъ жени, дѣца, по нѣкогажь и мѫже, та „лóмятъ за блáги и мéдени“ — тъй нарицатъ тия лоши духове, защото не бива да ги изричатъ съ име — и останалото раздаватъ всѣкому, който би заминалъ случайно отъ тамъ. Когато това не направятъ, тогава всѣка домикиня е длъжна да раздаде по нѣщо — обикновенно малки пшеничени „колáчета“ намазани съ медъ — въ сѫбботенъ день за духовстѣ. Вѣчерь отъ какъ се мръкне, на дѣцата запрѣтяватъ да викатъ и играятъ вънъ или въ кѫщи, тъй сѫщо и когато работятъ, пазятъ голѣма тишина; а когато да затварятъ вратата, изговарятъ полегкичка нѣщо, за да не наранятъ, или убиятъ невидений духъ, който може би да е при тѣхъ. Когато се появи болѣсть въ нѣкое село, тогава всичко утихва и прѣдишни пѣсни, свирки и веселия се замѣстватъ съ гробна тишина и спокойствие. До прѣди 30—40 години, щомъ се появяла болѣсть и станели нѣколко смъртни случаи, тогава всички напущали жилищата и работата си и се разбѣгвали по горитѣ да живѣятъ, гдѣто отъ страхъ не се приближавали единъ до другъ. Ако се случало нѣкой да умрѣ, тó никой не отивалъ да го погребе и види. Ето до каква стъпень може да достигне прѣдразсѫдъкътъ у простото население. Тоя смѣшенъ ужасъ поне за сега е поисчезналъ, нъ суевѣрнитѣ страхове напълно владѣятъ между родопското население.

Много се вѣрва и въ тъй наричянитѣ у българитѣ „таласѫми“ [1]), които ужь ставали отъ

---

[1]). Пишущия настоящитѣ редове е билъ самъ очевидецъ прѣди нѣколко врѣме, да види да се изселватъ цѣли фамиляи въ

умрѣли турци. Чюдното е, че у помацитѣ тия вѣрвания сѫ повече, отъ колкото у българитѣ. Отъ по-старо врѣме е било силно распространено и вѣрванието въ тъй наричянитѣ у българитѣ „Самовѝли“ и „Самодѝви,“ за които сѫществуватъ изобилни прѣдания въ мѣстнитѣ народни пѣсни и приказки, нъ за сега тѣ сѫ поисчезнѫли. Праздници за дъждъ, огнъ, сушя, градъ, громъ, змии, дивячь, гладъ и други подобни се празднуватъ твърдѣ много прѣзъ годината и подъ различни начини, нъ ние за това ще поговоримъ на отдѣлно мѣсто и въ отдѣлна книжка. Тъй сѫщо баяния, врачювания, като срѣдства за цѣрение на болѣсти, сѫ много употрѣбляватъ въ родопитѣ, и всички тия суевѣрия и прѣдразсѫдѫци се почитатъ, пазятъ и знаятъ и отъ българитѣ и отъ помацитѣ.

Родопчянката още отъ дѣтинството си се прѣучва и прѣвръзва къмъ родителскитѣ си нрави и привички, и отъ най-ранна възрасть, та навикнова да работи и управлява всички домашни и външни работи. Лѣтѣ и есень, тя съ сръпътъ или мотиката, е на нивата, и цѣла зима на хурката, или станътъ. Домашний добитъкъ тя прибира, дои и отгледва, външната или домашната работа, тя знае, распорѣжда и управлява, подъ нейното лично рѫководство. Съ една речь, тя е съвършенно разумна, распорѣдителна, пъргава и опитна домакиня и нищо

други села привремѣнно, отъ тия смѣшни призраци. Таласѫмитѣ се мислятъ отъ населението, че умрѣлитѣ турци добиватъ слѣдъ смъртьта си образъ на свинета, които излазятъ изъ гробоветѣ си и ходатъ въ всяко мѣсто, гдѣто прѣзъ животътъ си сѫ ходили, та правятъ ужъ разни пакости на хората. Това се разсказва най-убѣдително отъ родопскитѣ жители, и никакви срѣдства не сѫ въ състояние да ги увѣряватъ въ лъжливостьта имъ.

неможе да стане безъ да не вэматъ участие разсѫдителний ѝ умъ и желѣзнитѣ ѝ рѫцѣ. Родопчянката е извънмѣрно трудолюбива, пъргава, разумна, пестелива, разсѫдителна, опитна и скромна въ отношенията си. Притѣжава всичкитѣ качества, съ които може да се гордѣе една добра домакиня. За всичко, та обмислява напрѣдъ и послѣ пъргаво се втурва въ работа. Нищо нѣма да захване, прѣди да се е убѣдила въ доброто му слѣдствие, и нищо неще иждиви, безъ да има нужда отъ него. За нейната пестеливость и разумно проумѣвание домашний животъ, напълно се характеризира въ двѣтѣ народни поговорки: „простѝрай се, спорѣдъ чѐргата“ и „еднáта нарá, трѝжь завръзвай.“

Родопчянката прѣзира всичко, което би развалило бащинитѣ ѝ нрави и обичяи, и ненавижда ония, които сѫ лениви. Дѣцата си отъ малки приучва на трудолюбие, и често мъмри мѫжьтъ си, когато той не е работилъ. Желѣзнитѣ ѝ рѫцѣ нито минута могѫтъ да бѫдѫтъ праздни. Вий често ще срѣщнете младата родопчянка обтегнѫта съ царвули, съ хурка на рѫцѣтѣ и съ люлка съ дѣтето заденѫта на гърбътъ, да се искачва прѣзъ най-стръмнитѣ бърда, да отива на нивата да работи. Тъй сѫщо и вечерь, кога се връща у дома си.

По вънкашность, родопчянката има правилно и еластично тѣло, яки мускули, прѣкрасно правилни чърти на лицето, свѣтли очи, малки вѣжди, малка и чьрна коса, сплетена на двѣ изотзадъ сплитки, тьнки устни, весело, червено-бѣло, крѫгло лице и скроменъ, красивъ и привликателенъ погледъ, който диша на самонадѣянность и нѣжность. Облѣклото си тя носи чисто, спрѣтнато и твърдѣ прилично на

тѣлото си. Когато ходи, тя е тиха, бърза, грациозна и много пъргава.

Отъ къмъ нравственно отношение, родопчянката макаръ и неучена, има много бистръ и разсѫдливъ умъ, силна память, остри чювства, набожна, милостива и търпелива душа, отмьстителенъ и яростенъ духъ. Любитствова да знае за всички частни и общественни въпроси и да разсѫжда твърдѣ мѫдро. Всичко помни и много обичя да приказва. Отъ чювствата ѝ нищо неможе да се укрие и много обичя да говори за разнитѣ състояния на хората. Твърдѣ много е милостива и страстно обичя да помогне въ бѣди, или нещастия. Силно е честолюбива и много люто отмьщава за нанесѣната ѝ обида, нъ по нѣкогажъ показва и извънмѣрна търпеливость въ нещастията си. Отъ малко нѣщо се докача и разярява, нъ бързо се и смилява. Прѣдъ мѫжътъ си показва почитъ и уважение, нъ и много често му доказва нейното равенство съ него. Съ една речь, родопчянката притѣжава всичкитѣ качества, съ които се гордѣе цивилизованната европейка, при всичко, че тя живѣе не въ велико лѣпни палати и не се слави съ раскошни моди, както послѣдната, а прѣкарва животътъ си съ мотика, или съ хурка въ рѫцѣтѣ.

Родопчянинътъ въ много нѣща стои по долѣ отъ родопчянката, и главното нѣщо, което го прави по-горенъ е, само личното **азъ**, за което тя му прави самоволно отстѫпка. Прѣдъ общество, той не смѣе да изрече името на жена си, за да не би той да изгуби мѫжкото си достоинство отъ това, а все ще повтаря думитѣ за нея „**марѝ**“![1]) „**дѣца-на**“,

[1]). Въ Родопитѣ въобще, когато да се извика името на човѣкъ, или пъкъ при името, често употрѣбяватъ тия думи: за мѫжкий родъ „**бре!**“ а за женский „**мари**“.

„коáшница-на" „баба-на" и други подобни. Напротивъ пакъ, когато е самъ, той се признава въ слабоститѣ си, които жена му твърдѣ добрѣ знае и много често го подиграва съ насмѣшки; тогава той обичя жена си. При тая противоположность, родопчянката съ любезность и гордость повтаря името на мѫжьтъ си и по нѣкогажь за самодоволство, казва за него „стáреца ми", ако е старъ, и „юнáкътъ ми" ако е младъ. Когато родопчянинътъ отива на госте, той отива съ жена си, която весело, горделиво и грациозно прѣстѫпя по крачкитѣ му. Ако изъ пѫтьтъ се срѣщнѫтъ съ друга жена и се спрѫтъ да си прикажатъ двѣ думи, мѫжьтъ стои и чяка жена си, тъй сѫщо и тя тъй прави къмъ мѫжьтъ си. На госте тя приказва съ женитѣ, а мѫжь ѝ съ мѫжетѣ. Когато отиватъ на нивата, той носи разнитѣ сѣчива, а жената дѣтето, или ястието, и задружно, весело и любезно си приказватъ изъ пѫтьтъ. Когато да захване нѣкоя работа, родопчянинътъ трѣбва да яви на жена си и земе мнѣнието ѝ, па тогава работи.

Въ вънкашность, родопчанинътъ има снажно и развлѣчено тѣло, всчеренъ и съ грапави чьрти образъ, което е знакъ на постояннитѣ му скитания по чужбина, огненни очи, черна коса, бръсната брада [1]), голѣми мустаки, проницателенъ и гордѣливъ погледъ, който диша на дързость и самонадѣянность. Въ ходътъ си, родопчянинътъ е лекъ, провлаченъ и грубъ. Облѣклото си носятъ не чисто, развлѣчено, нъ правилно. Мускулитѣ на тѣлото му сѫ твърдѣ здрави и яки отъ постоянното напрѣгание на тѣхъ.

[1]) Само помацитѣ, и по-старитѣ отъ тѣхъ носятъ бради, като за отличие отъ старитѣ, които мразятъ и се смѣятъ на тѣхъ.

Въ нравственно отношение, той е съ добръ умъ, нъ не развитъ, силна память, тжпъ въ чювствата си, красноречивъ, трудолюбивъ, пестеливъ, недоволенъ, завистливъ и много честолюбивъ. Всичко добрѣ запомнева, нъ често е принуденъ да живѣе подъ управлението на жената си. Когато говори, говори ясно, провлачно, разумно и красноречиво. Всичкитѣ мисли схваща поетически. Много обичя честолюбието си и никакъ не търпи обиди. Въ отмъщенията си лютъ и немилостивъ. Въ работно врѣме, той е неуморимъ работникъ, а въ праздно добръ приказвачь, веселъ пьснопѣецъ и съ гордѣлива и самодоволна вънкашность. Много обичя да сп държи ржцѣтѣ назадъ, да вдига главата си високо и да говори съ повелителенъ тонъ. Родопчанинътъ е много и пустославъ, много обичя да се хвали прѣдъ другитѣ, за своитѣ си дѣла, а и да укорява чюждитѣ; нъ често той е искрененъ.

V.

Годежь. — Сватба. — Рождение. — Кръщение. — Домашно и училищно въспитание на дѣцата.— Погребение. — Помѣнъ.

Щомъ младата родопчанка, или младий родопчанинъ достигнжтъ петнадесеть годишна възрасть, въ тѣхъ захваче да се ражда мисльта за любовь и впечатление отъ бждящий имъ съпружески животъ. Тѣ напущатъ вече дѣтинскитѣ безгрижни занятия и игри, проявлява се мислъ за самостоятетенъ животъ и зематъ по-малко и по-редко да се виждатъ на пжтьтъ. Напущатъ сжщо и прашливитѣ и окирливени дѣтински дрѣхи и почнатъ да искжтъ отъ родите-

литѣ си по гиздави, по-добри и по-нови. Родителитѣ имъ по често имъ даватъ свобода за веселие, за хорá и за сѣдѣнки — тлаки. Момичето излиза изъ кѫщи на вода или отива у роднинитѣ си по облѣчено, а момчето по често заобикаля улицитѣ и другаритѣ си, и съ нетьрпѣние захващатъ да чакать веселитѣ вечерни сѣдѣнки, или шюмливитѣ празднични хорá, за да размѣнятъ поглѣдитѣ си и втурятъ нови искри отъ любовь. Заминатъ ли на момичето 17—18 до 22 години, а на момчето 22—28 често и 30, зарадватъ се и съ треперливо сьрдце, дочакатъ годежьтъ[1]). Момичето научи ли вече всичкитѣ домашни работи, а момчето си съгради кѫща, сгодяватъ се. Годежьтъ въ родопитѣ, и у помацитѣ и у българитѣ, става тъй: когато момчето вече е достигнѫло на възрасть, съградило кѫща, порѣдило състоянието си, прѣдлага на родителитѣ си, или послѣднитѣ нему за сгодяване. Родителитѣ му па и самъ момъкътъ испитватъ характерътъ, работата и отношението на момичето, — това сѫщото правятъ и родителитѣ на момата —, и ако тѣ го удобрятъ напълно въ това, прѣдизвѣстяватъ напрѣдъ на моминитѣ родители за етореното си намѣрение, или пъкъ отиватъ направо. Родителитѣ на момъкътъ събиратъ въ една чисто бѣла кърпа малко памукъ и орисъ, сребренъ прьстенъ, нѣколко златни, или сребренни монети, турятъ го въ една нова торба, въ която турватъ и зеленъ босилекъ, и послѣ момковий баща, братъ, съсѣдъ, или другъ близъкъ роднина, на брой двама, или четирма души мѫже, и

[1].) У помацитѣ много често се оженвятъ момчета по на 18—20 годишна възрасть и по на толкова момичета. Причината на това е, за да се увѣличатъ работницитѣ во челядьта.

отиватъ у моминитѣ родители. Тамъ момата се скрива и не излазя прѣдъ „момáретѣ“ тъй се наричятъ тия, които отиватъ на годежь. Слѣдъ обикновенитѣ поздрави, почести и своиственнитѣ на родопский житель прѣструвки, гостетѣ отварятъ думата за намѣрението си[1]). Моминитѣ родители, които напрѣдъ сѫ си говорили помежду си и добили съгласието си, изъ първо се поразвѣватъ, че ужь момата имъ е глупава, малка и други подобни и послѣ склонятъ и приемѫтъ прѣдложението на гоститѣ. Послѣднитѣ — бащата на момъкътъ — извади изъ джобътъ си едно шише ракия и чаша прѣдъ моминитѣ родители, извади и „лигиáнътъ“ — нѣщата отъ торбичката, послѣ повиква момата и ги прѣдава въ рѫцѣтѣ ѝ всичкото, а тя му цѣлува рѫка и послѣ цѣлува на родителитѣ си и на другитѣ „момáре“. Момковий баща става на крака, зима шишето съ ракията налѣе въ чяшата и черпи родителитѣ на момата и другаритѣ си. Тъй се изрѣждатъ всичкитѣ и най-послѣ черпи и момата, като честитятъ съ думитѣ „да сѫ жѝви, да са честѝти, да са здѝратъ“ и други подобни. Слѣдъ това прѣдлагатъ ястие и гощаватъ гостетѣ, и послѣ ги даряватъ съ даръ, на момковий баща и братия съ по една риза и бѣла домашна кърпа, на момковата майка и сестри съ по единъ „тестенель“ съ по единъ „мандиль“ и съ по една кърпа, и послѣ турятъ въ торбата ризи и кърпи, споредъ числото на по близкитѣ роднини. Слѣдъ весели раз-

---

[1]). „Моморетѣ“ прѣди да прѣдложатъ думата за годежь, и прѣди съгласието на моминитѣ родители, не приематъ нищо, нито каве, нито питие, което по обичайтъ на гостоприемството имъ даватъ. Годежьтъ у родопскитѣ жители става вечерь и повечето прѣзъ Иулий, лѣтно врѣме, и много рѣдко зимѣ.

говори по между си, най-послѣ „момарить“ си отиватъ у дома си и явяватъ радостьта на момъкътъ, като му честитятъ „годеницата“. Сутреньта момакътъ праща нѣколко оки ракия, захаръ и каве на момата и послѣ цѣлъ день отиватъ мѫже и жени да имъ честитятъ, и у момъкътъ, и у момата, гдѣто ги черпятъ съ ракия, пѣятъ, веселятъ се и играятъ хоро́, а въ сѫщо врѣме гърмятъ и пушки. Това е и тъй става първий годежъ, когото въ родопитѣ наричатъ „гла́вѣжъ“. годеникътъ „главеникъ“ а годеницата „главеница“.

Сгодената по тоя начинъ мома, не бива вече да отива на сѣдѣнка, или хоро́, безъ знанието и позволението на годеникътъ си. На хорото тъй сѫщо не бива да играе, безъ годеникътъ си, тъй сѫщо прави и годеникътъ. Годеницата не бива да говори на роднинитѣ на годеникътъ си и когато ги срѣщне, или отидѫтъ у дома ѝ, тя трѣбва да се крие за да не я видятъ. Годеникътъ вече всѣка недѣля отива у годеницата си, гдѣто често занася едно друго и стои нѣколко часа и послѣ си отива. Той може да отиде и денѣ, когато иска и при това, той се грижи да отдава особна почеть и уважение на родителитѣ и роднинитѣ на годеницата си.

Вторий годежъ се казва „нóсяние гиздùлото“, който става слѣдъ една до четире години, а по нѣкой пѫть и веднѫжъ съ първий. Той се извършва по слѣдующий начинъ: Годеникътъ приготвя единъ добръ „фустань“, нѣколко реда златни монети, сребренни „игли“ фесъ, „дюлбенъ“ чорапи, кондури, нѣколко кърпи, огледало, гребенъ, „зю́нки съ чепра́зе“ и други подобни. Събиратъ го въ една торба, а въ друга турятъ нѣколко оки

ракия, захарь и каве, и опрѣдѣляватъ деньтъ, когато ще го носятъ. Тогава у моминитѣ родители нарѣждатъ кѫщи, лѣпятъ, миятъ и приготвятъ ястие. Роднинитѣ по-близки на момъкътъ, баща му, майка му, на чело съ него лично, отиватъ денѣ или вечерь на нѣкой праздникъ, тържественно у моминитѣ родители съ пѣсни. Тамъ родителитѣ и роднинитѣ, облѣчени гиздаво, ги посрѣщатъ, здрависватъ и поканятъ да сѣднатъ въ приготвената стая. Момата въ това врѣме не излиза прѣдъ гостетѣ, а момъкътъ се срамува и нищо не говори. Момковитѣ родители повикватъ момата и врѫчаватъ въ рѫцѣтѣ ѝ занесеното за нея „гиздѝло“, а тя редомъ имъ цѣлува рѫцѣтѣ и послѣ ги черпи, а слѣдъ това си отива въ другата стая. Родителитѣ ѝ гощаватъ гостетѣ, веселятъ се, пѣятъ и послѣ си тръгватъ. На тръгвание момковитѣ родители даряватъ момата съ пари, всѣкоя отъ себе си, а тя имъ цѣлува рѫцѣтѣ при излазянието имъ изъ кѫщи — това се нарича „впѝвъ“. На втория годежь моминитѣ родители даряватъ момковитѣ съ даръ повече, отколкото въ първий и освѣнь това, даватъ на тѣхъ двѣ баници и два голѣми пшенични хлѣба, отъ които момковитѣ родители на другий день „гостя́тъ роднинитѣ и съсѣдитѣ. Отношенията на момъкътъ съ годеницата и родителитѣ ѝ сѫ, както казахме по-горѣ. Освѣнь това момъкътъ всѣкогажь, кога се връща отъ чюжбина, занася кърпи, грозде и други дарове на годеницата си. Когато дойде имений му день, занася ракия, захарь, каве и други подобни у годеницата, гдѣто отиватъ роднинитѣ ѝ въ негова честь на визити. На колѣда, годеникътъ отнася у годеницата си по нѣколко оки „халвó“ и сухо

грозде, което пакъ моминитѣ родители сподѣлятъ на роднинитѣ си и съсѣдитѣ.

Отъ първий годежъ, до свадбата се изминватъ отъ 2—10 години и прѣзъ това врѣме момъкътъ си съгражда кѫща, ако той по напрѣдъ не е съградилъ, направя си покѫщнина, а момата вече се стѣга да прави даровете, по тукашни нарѣчени „спáпове“ „прѝка“ и пр. Тая зестра състои отъ 4—10 ката дрѣхи, ризи, „миндѝля“ „тестенеля“, торби, кърпи, постилки и покривки, и други дреболии, всичкото отъ 3—40 товара въ оцѣнение отъ 2—20 хиляди гроша. Много пѫти ставатъ и разваляния на годежи. Щомъ годеникътъ, или годеницата си омръзнатъ помежду си, или се появятъ други по-добри, връщатъ си всичко занесено отъ годежьтъ, и който най-напрѣдъ е върнѫлъ и развалилъ годежьтъ, даватъ глоба на общинската касса толкова, колкото е състоялъ първий „мищанъ“ занесенъ отъ момъкътъ. Много ставатъ и открадвания годеници отъ другъ момъкъ, или пъкъ годеникътъ друга мома. Такива случяи се доста много въ родопскитѣ жители, на които първата причина е отъ обичяйтъ да се годятъ по много врѣме.

Когато и отъ двѣтѣ страни се приготви всичко, тогава почнѫтъ да се готвятъ за свадбата. Момъкътъ праща една вечерь баща си и още единъ или двама хора отъ роднинитѣ си у момини, за да опрѣдѣлятъ деньтъ, начинътъ и други потрѣбности изискуеми за свадбата, което тукъ наричятъ „сѣчение свадба“. Тѣ отиватъ у момини, гдѣто ги посрѣщатъ роднинитѣ ѝ, черпятъ ги и ги гощаватъ и послѣ опрѣдѣлятъ деньтъ, който обикновенно е недѣля, а въ това врѣме опрѣдѣлятъ и какви да-

рове сѫ потрѣбни на момата и колко чивта обуща, добитъкъ, орисъ, ракия на момъкътъ[1]). Момата въ това врѣме не излиза прѣдъ тѣхъ. Когато споразумѣнията станатъ, отиватъ си у дома си и вече захващатъ да се готвятъ за свадбата. Момата цѣлата седмица не излиза по вънъ и всичкитѣ ѝ роднини и съсѣдки ѝ помагатъ, та ѝ миятъ и приготвятъ даровеṭѣ, и я приучватъ на изобилнитѣ обичаи при свадбата, които тя трѣбва да знае. У момъкътъ докарватъ добитъкъ, купуватъ питие—ракия и вино—орисъ и други потрѣби за тѣхъ.

Прѣзъ седмицата у момъкътъ опрѣдѣляватъ „дéверитѣ“ „кумо́тъ“ „ста́ръ-сва́тъ, ста́ра-сва́тя“ и „ма́геръ“[2]). Въ четвъртъкъ, „деверитѣ“ отиватъ у момата, която тогава плаче, а родителитѣ ѝ даватъ три или четире нашарени съ коприна и сърма алени торби, двѣ за деверитѣ, една за кумътъ и друга за момъкътъ. Въ петъкъ роднинитѣ съшиватъ даровеṭѣ (прикàта) на денкове, и родителитѣ ѝ отдѣлятъ всичко, което е нейно и за нея, турятъ го въ отдѣлна стая, въ която момата посрѣща дружкитѣ си, плаче и се прощава съ тѣхъ, и вече отъ тамъ не излиза никъдѣ, до въ недѣля, когато я извождатъ „сва́товетѣ“. Въ сѫбота утриньта, деверитѣ отиватъ у момата, заедно съ старий сватъ, и съ торбитѣ, товарятъ на едно муле орисъ, ракия, и закарватъ два, или три, едри и опарени

---

[1]). Растоянието на деньтъ, когато ставатъ горнитѣ споразумѣния за деньтъ на свадбата, бива отъ една до двѣ недѣли.

[2]. Старий сватъ и сватия, служатъ като родители, защото момковитѣ родители не отиватъ у момини. Кумъ се наричя кръстникъ по мѣстни калтата, който ще вѣнчава младоженцитѣ, а магеръ ся казва тоя, който ще приготвя ястето. Свадбитѣ въ родопитѣ обикновенно ставатъ лѣтно врѣме прѣзъ Иулий, а по нѣкой пѫть и зимно—прѣзъ Януарий, нъ по рѣдко.

съ цвѣтя овена. У момини, родителитѣ ги посрѣщать на дворътъ, гдѣто излиза и момата съ надвесенъ до гърдитѣ „т е с т е н é л ь“, съ прикрити ръцѣ цѣлува деверитѣ и старий сватъ на ръцѣтѣ и колѣнитѣ, и овнитѣ на челата. Това се нарича „г ó д е ж ь“. Слѣдъ като ги почерпятъ и погощаватъ, прикачятъ на деверитѣ, като лента отъ дѣсното рамо, къмъ лѣвата мишница голѣми бѣли кърпи, наречени „д е в р с к ѝ а г л ó ц и“, които зашиватъ подъ лѣвата мишница, връзватъ на тѣхъ още нѣколко малки, които стърчятъ чакъ до подъ колѣнитѣ имъ. Даряватъ и на сватътъ старъ съ другъ прѣмѣтнѫтъ прѣзъ дѣсното рамо, а старата сватия съ „т е с т е н é л ь“ и „м и н д ѝ л ь“. Слѣдъ това отиватъ си у момъкътъ гдѣто имъ честитятъ даровете. Прѣзъ деньтъ заколятъ добитъкътъ, (който бива отъ 4—20 главъ), обръсватъ момакътъ и приготвятъ ястие за вечерьта[1]). У момини тѣй сѫщо приготвятъ ястие, както и у момъкътъ, отъ занесеното сутреньта мѣсо и орисъ, и дружкитѣ момини оплетѫтъ косата на момата. Отъ пладнѣ послѣ деверитѣ съ „а м о ц и т ѣ“ съ торбитѣ и въ тѣхъ бъклица пълна съ вино и зеленъ босилѣкъ, отиватъ изъ селото и „к а л é с в а т ъ“ всичкитѣ роднини, познайници и съсѣди на момъкътъ за вечерьта „н а К у́ м о в а т р а п é з а“. Това сѫщо правятъ и у момата, гдѣто призовава за вечерьта жена, а не деверь, както у момъкътъ. Вечерьта, прѣди да заходи слънцето, чясътъ по 10 турски, всичкитѣ близки роднини, родителитѣ, старий сватъ, деверитѣ и момъкътъ, отиватъ у момини, гдѣто ги гощаватъ и даряватъ съ кърпи, кое-

[1]) Обикновенното ястие на свадбата е чисто тлъсто мѣсо, и мѣсо съ оризъ, което наричатъ „с в á т б е н с к а к а в а р м á“.

те наричятъ „годешнйци“ и се връщатъ въ мръкнало. Вечерьта, часа по 2 по турски послѣ, призоватитѣ госте отиватъ у момъкътъ, или у момата, гдѣто сѫ „калѐсвани“ и носятъ мѣдни сѫдове даръ, което наричятъ „шювйшъ“ и което даватъ на момъкътъ и му честитятъ съ думитѣ: „честѝта ви ра́дость! На́! отъ мѐнь ма́лко, отъ Го́спода мло́го“. Когато се съберать всички, черпятъ ги съ ракия, която играе най-важна роль на родопскитѣ свадби, а слѣдъ това ги гощаватъ, свирятъ, пѣятъ, играятъ и се веселятъ и по срѣдъ нощь се разотиватъ. Това сѫщето правятъ и у момини, гдѣто прѣзъ нощьта се събиратъ моминитѣ дружки—моми—та виятъ отъ разни цвѣтя единъ видъ китки на шарени хурки за деверетѣ, които наричятъ „ко́желе“. Сутреньта въ недѣля, деверитѣ отиватъ да „калесватъ“ „сва́тове“[1]) и когато всичкитѣ се съберать у момкови, на чело съ кумътъ и момъкътъ, тръгватъ пѣшь, или съ коне да зиматъ момата[2]). У момата ги посрѣщатъ на дворътъ, а изъ пѫтьтъ отиватъ съ гайди и пѣсни, особни за сватбенни обичяи. Старий сватъ завожда момъкътъ съ деверитѣ при момата въ нейната стая, гдѣто моминитѣ роднини затварятъ вратата и искатъ откунъ, за да имъ отворятъ и позволятъ да влезѫтъ. Старий сватъ дава по нѣкоя пара, и послѣ влѣзѫтъ при момата. Най-напрѣдъ деверитѣ прикриватъ момата съ голѣма червена копринена кърпа, на главата ѝ турятъ

---

[1]). Сватове се казватъ всичкитѣ роднини на момъкътъ, които отиватъ да зематъ момата съ него.

[2]). Момъкътъ, деверитѣ, и повечето отъ сватоветѣ отиватъ на коне у момата за по-голѣмо тържество, при всичко, че разстоянието може да е и 20 раскрача, а съ тѣхъ тържественно водятъ за момата бѣлъ конь съ сине сѣдло, и съ навързани кърпи на него.

златни монети на редове, сребренни верижки, обуватъ на нозѣтѣ ѝ обуща, които зашиватъ, а иглата прѣтрошаватъ врьзъ главата[1]) ѝ и хвърлятъ на двѣ противоположни страни чяститѣ, а послѣ поднасятъ за обичяй ястие на новитѣ съпрузи. Тогава деверитѣ откупватъ отъ момичетата „кѫжльоветѣ“ и отиватъ да „калесватъ“ всичкитѣ момини роднини, които наричятъ „мо́мини“, и които отиватъ съ невѣстата у младоженекътъ. Слѣдъ това момичетата пѣятъ особни пѣсни, и всичкитѣ близки роднини, родителитѣ и братията съ редъ отиватъ при момата да се простятъ за раздѣлата си, а тя имъ цѣлува рѫцѣтѣ и рамената и имъ дарява съ ризи, кърпи и др. Въ това врѣме догдѣ се приготовляватъ младоженцитѣ и испълнятъ всичкитѣ тия обичяи, сватоветѣ вънъ пѣятъ, свирятъ и ги гощаватъ, а послѣ ги даряватъ всичкитѣ съ кърпи, които опасватъ на пояситѣ. Когато всички формалности народни се испълнятъ, тогава повикватъ кумътъ, който влазя въ стаята, ударя по главитѣ младоженцитѣ съ зелени пръчки, и послѣ ги повида слѣдъ себе си за единъ длъгъ „тестенѐлъ“, когото държѫтъ по за ѫглъ, кумътъ и момата, а момъкътъ върви отдире. Слѣдъ това оригинално шествие, сватоветѣ изнасятъ моминитѣ „спа́нюве“ слѣдъ нея на дворътъ, гдѣто го правятъ на единъ голѣмъ купъ, а врьзъ него натурятъ мѣдни табли, и моминитѣ родители искатъ откупъ за него. Въ това врѣме гайдитѣ свирятъ особна мелодия, момитѣ пѣятъ про-

[1]). Такива обичяи, запазени може би (ра́збира ся) отъ дрѣвнитѣ язически врѣме́на изобилватъ при такива свадбени или други обичяи, но ние ще говоримъ за тѣхъ обширно въ друга книжка, въ която ще бѫдѫтъ помѣстени и всичкитѣ пѣсни и пословици при тѣхъ.

щални пѣсни, които се до толкова мелодични, щото безъ друго присѫтствующето множество пороня сълзи, а невѣстата прѣзъ всичкото врѣме, дори до домътъ на бѫдѫщий си съпругъ, се кланя съ главата си напрѣдъ и назадъ, като събира на купъ рѫцѣтѣ си, че ужь плаче; и това всичкото прѣдставлява една оригинална картина, която неволно напомня на зрителя, древний битъ на славянскитѣ племена. Когато откупътъ се свърши, тогава натоварватъ моминитѣ дарове на коне, качватъ и момата и тръгватъ за черквата. Изъ пѫтьтъ тя се кланя по сѫщий начинъ, шествието върви по сѫщий рѣдъ, сватоветѣ съ „м о́ м и н и т ѣ“ пѣятъ, а братията ѝ я подпиратъ отъ странитѣ на коньтъ и я свалятъ и качятъ, гдѣто стане нужда.

Слѣдъ вѣнчянието по обикновенний религиозенъ редъ въ черквата, извождатъ младоженцитѣ и по сѫщето тържество, съ пѣсни и гайди отиватъ за домътъ на момъкътъ. Сватоветѣ вече се разотидатъ по дома си, а по-близкитѣ роднини на момъкътъ и „м о́ м и н и т ѣ“ отиватъ придружено съ тѣхъ. Въ кѫщата на момъкътъ, момковитѣ родители съ зелени пръчки, вино, вода, съ бѣло масло въ нея, посрѣщатъ новитѣ съпрузи, ударватъ ги съ пръчкитѣ, почерпватъ кумътъ съ виното, и на три пѫти повдигатъ съ рѫцѣтѣ си бѫдѫщата снаха и послѣ ги завождатъ въ кѫщи. „М о́ м и н и т ѣ“ разтоварятъ конетѣ и изнасятъ „с п а́ н ю в е т ѣ“ въ стаята на невѣстата, а послѣ насѣдатъ на потонътъ и въ кѫщи пѣятъ, свирятъ, веселятъ се и обѣдватъ, а послѣ играятъ. Когато да влѣзе невѣстата въ стаята, бабата (майката на момъкътъ се наричя „б а́ б а“ а бащата „д ѣ д о“) намазва съ маслото горний прагъ на

вратата, послѣ огнището и излива водата на огньтъ. Когато „моминитѣ“ вече ся наядѫтъ и наиграятъ, невѣстата завождатъ „зблвитѣ“ [1]) на рѣката, или на чешмата, да налѣе вода въ едно малко котле, и послѣ се врьщатъ у дома си и се спиратъ на дворътъ, гдѣто двѣ жени отъ моминитѣ роднини, даряватъ всичкитѣ „момини“ съ ризи, кърпи, и родителитѣ на момъкътъ, а невѣстата имъ подлива съ котлето вода да ся омиватъ, като сѫщеврѣменно ѝ пущатъ въ нѣго по нѣкоя пара, която наричятъ, както и на годежьтъ „впивъ“. „Моминитѣ“ съ пѣсни, весели отиватъ у родителитѣ на момата, гдѣто играятъ хорó дори до вечерьта, а у момкови вече утихва всичко. Вечерьта „деверитѣ“ свалятъ „агльóцитѣ“, и вече не ги закачятъ. Сутреньта, тѣ носятъ ракия размѣсена съ захарь у родителитѣ на момата, у кумътъ и у повечето ѝ роднини, която наричатъ „блáга - ракѝя“. У момъкътъ дохождатъ съсѣдитѣ и роднинитѣ, на „честито“, гдѣто ги черпятъ съ тая ракия, играятъ хорó, което наричятъ „плакéди“ и веселието трае цѣлий день въ понедѣлникъ. Въ понедѣлникъ вечерьта калесватъ моминитѣ родители, братията ѝ и сестритѣ ѝ у момъкътъ, гдѣто ги гощаватъ особно, и което наричатъ „пóвратъ“. Въ четвьртъкътъ „зóлвитѣ„ завождатъ невѣстата да пере на рѣката, а въ петъкъ младоженцитѣ съ деверътъ и родителитѣ на младоженикътъ отиватъ съ баница и хлѣбъ у най близката роднина, и не ся врьщатъ у дома си, догдѣ не ся изминѫтъ три вечери. Въ тѣзи три но-

(1 „Зóлви“ ся наричатъ двѣ момичета, сестри или братовчедки на момъкътъ, които държатъ отъ странитѣ невѣстата въ врѣме на вѣнчяние.

щи, тѣ прѣспаватъ въ три нарѣдъ кѫщи, въ които живѣятъ цѣли фамилии, и тоя обичай наричатъ „зáвратки“. Въ недѣля слѣдъ отпустъ на черква отиватъ у родителитѣ на невѣстата за пръвъ пѫть на госте и се заврьщатъ вечерьта у дома си. Слѣдъ това до двѣтѣ седмици по близкитѣ роднини и съпрузитѣ ги „калесватъ“ вечерь по рѣдъ на гощавание. На третета седмица, тѣ зематъ съ себе си оризъ, мѣсо, ракия и пр. и отиватъ у кумътъ, което наричятъ ***„ходяние съ яре“***. Тамъ кумътъ ги гощава съ собственното имъ ястие, и младоженцитѣ „говѣятъ“ прѣзъ цѣлото имъ стояние у кумътъ, т. е. не продумватъ никому. Облѣклото, което носи невѣстата въ родопитѣ е особенъ видъ и главното различие състои въ това, че тя носи отъ вѣнчяниeто си една дълга и широка бѣла ивица, на крайщата навезена съ разноцвѣтни копринени краски и съ спуснати на ситно копринени нишки, което обвива главата си, освѣнъ лицето и виси отъ гърбътъ, вмѣсто „тестенéль“. Тая дрѣха се казва „раченйкъ“ и се носи отъ единъ до деветь мѣсеца слѣдъ венчянието. Когато да го остави вече отъ да го носи, трѣбва да отиде у кумови, гдѣто „калмáната“ — тъй се наричятъ въ родопитѣ кръстницитѣ — ѝ даде прошка, свали ѝ „раченйкътъ“ и ѝ прѣмѣтне „тестенéль“. До тука ся свършватъ свадбеннитѣ обичяи, и невѣстата вече става домакиня и захване да върти и управлява домашний животъ [1]). По сѫщий начинъ и по сѫщето тър-

---

[1]). Въ родопитѣ, щомъ се ожени момъкътъ, отдѣля се отъ родителитѣ си въ своя собственна кѫща и съставя особенно семейство. Много нарѣдко може да живѣе той съ родителитѣ си наедно, само когато е единъ синъ и нѣма други братия.

жество ставатъ свадбитѣ и у помацитѣ, само съ тая разлика, че обрядътъ на вѣнчяние се извършва споредъ мохамеданската религия, а всичко друго носи общеславянский характеръ. Ожененитѣ веднѫжъ мѫжъ и жена, неможе да има и дума за распущание и животътъ се носи, какъвто и да билъ той. Распущание въ родопитѣ е твърдѣ голѣма рѣдкость и распустнатитѣ се прѣзиратъ най-строго отъ всички. Сѫщето е и у помацитѣ, при всичко, че мохамеданскитѣ обичяи даватъ твърдѣ свободни права за това. Ето защо, когато да ся избира мома за съпруга правятъ много издирвание за нейний характеръ, повѣдение и честна фамилия, а за красота нито дума става. На въпросъ, защо тъй, родопчянинътъ ще ви отговори сериозно: „женáта е желѣзна рѝза“. Ако се случи да умрѣ първата жена, оженватъ се и вторий пѫть, а най-много и третий пѫть, нъ за повече не е възможно. Третий пѫть оженени мѫже си изгубватъ общето уважение и честь. Овдовѣлитѣ мѫже, зематъ моми, защото овдовѣла веднѫжъ жената, не се оженва втори пѫть, и желае да си живѣе самостоятелно. Затова въ Родопитѣ вдовицитѣ съставляватъ една шеста чясть отъ омѫженитѣ, и се поминуватъ по-добрѣ отъ послѣднитѣ. Второ вѣнчяване и трете ставатъ тайната повечето, безъ никакви тържества и церемонии, и все вечерно врѣме. [1])

---

[1]). Родителскитѣ връзки сѫ почитатъ твърдѣ много и пазятъ у родопскитѣ жители, и родоветѣ се много знаятъ. По двойний редъ, се считатъ за кръвни роднини до осмий поясъ, т. е. до четвърти братовчеди. При това и кумовската роднина е на голѣма почеть. Земание на кръвни роднини е невъзможно и се счита за най-голѣмо зло у родопчанитѣ, за които сѫществуватъ много прѣдания. Роднинството е сѫщо и у помацитѣ, при всичко че тѣхната скорошна религия имъ позволява да нарушаватъ това.

Младоженцитѣ изпърво по́-малко излазятъ вънъ, по-чисто се обличатъ и съ една речь, тѣ вече заживѣятъ самостоятелно. Щомъ невѣстата ся усѣти непраздна, тогава къмъ нея почнатъ да глѣдатъ съ особно уважение, не ѝ позволяватъ да работи и бабата живѣе само съ нея. Колкото повече се изминватъ днитѣ и наближава рождението, толкова тѣ повечето вардятъ невѣстата отъ домашни работи, и най-послѣ всички домашни съ нетърпѣние очакватъ бѫдѫщий си внукъ, а родителитѣ бѫдѫщий си синъ. Когато ся роди момче, радостьта е най-голѣма и на всѣкждѣ ще чуешь веселитѣ думи и завиждание: „марѝ! ко́пеле е родѝла“. А когато е момиче, радостьта е лицѣмѣрна и на въпросътъ какво е роденото, отговарятъ нѣкакъ си съ хладнокръвие: „е́хъ! да́ е жѝву, мо́мече е“. „Рожденицата“ — тъй ся нарича въ Родопитѣ лѣхусата — поставятъ въ единий кѫтъ, дѣтето повиватъ въ пелени и поставятъ до майка му, до която въ ѫгълтъ турятъ зелени клончета отъ дърво и орѫжие. На първитѣ два дни, всички роднини, съсѣди и приятелки на лѣхусата дохождатъ да ѝ честитятъ и ѝ донасятъ варени въ масло „кола́чета“ или варено ясте обикновенно оризъ, захаръ и ракия. Това се нарича „обихо́дание“. Надвечерь на първий день испичятъ хлѣбъ и свикватъ всичкитѣ роднини и съсѣдки, та надробяватъ на малки късчета хлѣбътъ, размѣсватъ го съ масло и всѣка занася у дома си въ сѫдъ, което наричятъ „смида́ль“. Лѣхусата сѣди въ постелята до четвъртий день и тогава става, а бабата кѫпе дѣтето въ солена вода. Въ врѣме на рождение, много суевѣрни вѣрвания вѣрватъ. Тъй напримѣръ, прѣзъ първитѣ три вечери ужь дохож-

датъ „у́рисницитѣ та урѝсватъ дѣ́тето“ какво ще бѫде и какво ще да му ся случи прѣзъ животътъ. До крьщението не изнасятъ нищо на вънъ и всѣка вечерь оставятъ въ паниче огнь при вратата, за да спира лошитѣ духове, които може да дойдатъ и причинятъ злощастия на дѣтето и майка му.

Крьщението обикновенно се извьршва слѣдъ петь до осьмь дни отъ рождението и въ праздниченъ день слѣдъ отпустъ отъ божественната служба, въ черквата. Крьстницата приготвя за тоя обрѣдъ дрѣшки, пелени, повой (връвь за повиване дѣтето), и други подобни, съ които облича крьстеното по православно-християнский обичяй дѣте и го занася съ свѣщеникътъ въ домътъ на родителитѣ му, гдѣто го прѣдава на майката съ думитѣ: „евре́йче ми да́де, христия́нче ти да́вамъ“, които повтаря три пѫти. Слѣдъ това честитятъ родителитѣ му, почерпятъ ги съ ракия и каве и послѣ се разотиватъ. Слѣдъ нѣколко чяса, призоваватъ крьстника и крьстницата, роднинитѣ и съсѣдитѣ и ги гощаватъ. На тръгвание всѣкой остава на дѣтето по нѣкоя пара́ и си отива у дома си, а крьстницитѣ даряватъ съ дарове ризи, кърпи, тестенеле, два хлѣба и двѣ баници.

Лѣхусата до четиредесятий день отъ рождението си не отива и не излиза отъ кѫщи на вънъ, а на четиредесятий день занася дѣтето въ черквата съ баба си, гдѣто свѣщеникътъ ѝ чете „чѝста молѝтва“. Слѣдъ тоя обрѣдъ, тя прѣзъ деньтъ отива по всичкитѣ си роднини, които даряватъ дѣтето съ бѣли кърпи, или вълна. До четиредесятий день отъ рождението, освѣнъ първото „обихо́дяние“ роднинитѣ на лѣхусата ѝ носятъ по единъ

хлѣбъ и баница, а нѣкои суравъ фасулъ и оризъ, което наричятъ „спóнда“ [1]). Сѫщитѣ народни обичяи, освѣнъ религиозпитѣ обряди, иматъ и помацитѣ.

Родопчанката сама дои дѣтето си, освѣнъ първитѣ три дни, прѣзъ които го кърми друга жена, доклѣ да ся яви млѣко у майката. Дѣтето си много рѣдко къпе и обикновенно го повива въ много пелени, които много бъркатъ на пълното и свободното физическо развитие на нѣго. Тя много малко го пази и отъ студъ и го оставя въ голѣма нечистота. Още отъ двата мѣсѣци, тя го приучва на твърда и несгодна храна, която му дъвчи въ нейнитѣ уста, а послѣ му дава да яде сдъвченото. Храната, която му дава е съ рѣдъ, каквато яде и майката. Отъ рано тя го оставя самó на произволътъ на сѫдбата и тѣжкитѣ домашни или вънпши работи я принудватъ да го не вижда по цѣлъ день. Захванатъ ли чювствата и язикътъ да ся развиватъ, дѣтето ся оставя свободно на пѫтьтъ въ прахътъ, или въ ливадата на чистий планинский въздухъ, да ся залъгва самó, а съ това ся туря начялото на бѫдѫщата му самостоятелность, самонадѣянность, съ които качества ся отличява родопский българинъ още отъ дѣтинство. Въ нравственно отношение, родопчанката много безгрижно ся отнася съ дѣтето си, и за нея е гордость, когато невинното дѣтенце умѣе да брьщолеви разни безнравственни думи и може да бие другаритѣ си. Къмъ дѣтето тя ся отнася много нѣжно и извънмѣрно снисходителна къмъ прищѣвкитѣ

1). Когато дѣтето стане на една година и почне да ходи, тогава кръстницитѣ запасятъ па нѣго цѣлъ катъ дрѣхи, а родителитѣ му ги даряватъ и гощаватъ, по сѫщий начинъ, както и на кръщението. Това се казва „прѣменòвание“.

му, качества, които го приучватъ на упоритость и твърдоглавство, за които ся често е принудена да прибѣгва до бой, при всичко че го и много милва.

До седмата година дѣтето е оставено на съвършенна свобода. и освѣнъ малки поръчки, друго, нищо не прави. На шестата или седмата година, то обикновенно отива съ баща си и захваща да се учи и упражнява на всѣкакви работи и на занятието на баща му. Ако ли има училище, то почне да го посѣщава, гдѣто до тринадесетата година едвамъ може да запише името си и послѣ отива на занаятъ. Помашкото дѣте посѣщава ходжата, гдѣто съ голѣмъ трудъ изучва изустъ по-важнитѣ молитви, необходими за точното испълнение, формалноститѣ на мохамедовото учение; нъ щомъ излѣзе отъ училището и влезе въ общественний животъ, всичко липсва отъ мозъкътъ му и нито една слѣда остава отъ толко годишното му механическо учение чюждий и непонятний за него турский язикъ. А като много малко, или съвсѣмъ никакъ не отива по други мѣста, тó си остава вѣчно просто и неразвито сѫщество, което освѣнъ овцетѣ и бащиното му орало друго нищо не знае. Българитѣ отъ постояннитѣ имъ скитания по чюжди крайща, срѣщания съ разни народности, ставатъ доста практични и опитни и въ умственно отношение, тѣ стоятъ много високо отъ братията си помаци. Изобщо родопското дѣте е много разсѫдлчно и памятно и при добро образувание може да достигне до голѣмо умственно развитие, наклонно и талантливо къмъ художественни занятия. Дѣтето на родопский житель не се остава само при родителитѣ си да учи занаятъ, съ който ще живѣе въ бѫдѫще, а се дава отъ родителитѣ му на чужди

хора. На въпросъ за това родителитѣ му отговаря самонадѣянно: „да я́де чю́съ хлѣбъ, та да се опече́“. Отъ малка възрасть, както видѣхме по-горѣ, родопчанинътъ изложенъ на постоянни трудове и грижи, го правятъ да бѫде неуморимъ работникъ, якъ въ мишцитѣ си и съ смисль на самостоятелность и самонадѣянность. Родопчянинътъ много редко да подражае на бащиний си занаятъ, а си избира самъ занятие и родителитѣ му го оставятъ свободенъ за това, нъ съ строгъ надзоръ за успѣхътъ му. Щомъ достигне възрасть 16—18 годишна, отдѣля се отъ родителитѣ си и захваща да се труди и събира за бѫдѫщий му домъ.

Любовьта къмъ науката, напослѣдъкъ се е значително развила въ Родопитѣ и нѣма вече село, въ което да нѣма що-годѣ уредено начално училище.

Това именно невѣжество прави животътъ на родопский житель толкова жалъкъ и пъленъ съ безобразни суевѣрни вѣрвания. Когато се разболѣе нѣкой, причинитѣ на болѣстьта се отдаватъ не на неправилний му животъ, а на хиляди смѣшни прѣдразсѫдѫци, отъ които и черпи срѣдствата за цѣрение. Доктори въ родопитѣ никакъ нѣма, а и отъ тѣхъ по много нѣма. Всички баби и жени безъ друго ще знаятъ по нѣкой и другъ цѣръ, изникналъ отъ глупавитѣ имъ въображения, и при всякой боленъ, хиляди такива лѣкари доморасли, съ хиляди различни цѣрове прѣдлагатъ услугитѣ си на болний. Разбира се отъ това, че лѣкуванията по тоя начинъ по бързо прѣсичатъ болестьта съ смъртьта.

Когато умрѣ нѣкой, погрѣбението му става твърдѣ оригинално. Умрѣлий обличатъ въ най новитѣ му дрѣхи, вързватъ му рѫцетѣ и нозетѣ съ кърпи,

покриватъ го съ бѣло платно, като оставятъ само гърдитѣ и главата му непокрита, и го истѣгатъ на гърбътъ, съ лице обърнато къмъ истокъ. Около главата му натрупватъ цвѣтя, запалятъ свѣщи и кандило съ масло и темянъ поставенъ въ прьстено паниче съ огнь. Домашнитѣ и роднинитѣ на умрѣлий, съ полупокрити лица отъ „тестенелитѣ“ стоятъ насѣдали около мрьтвецътъ и съ единъ оригиналенъ и особенъ тонъ плачятъ и нарѣждатъ поетически добродѣтелитѣ, случкитѣ и животътъ на умрѣлий. Всичкитѣ тогава отиватъ въ домътъ на мрьтвецътъ, гдѣто носятъ свѣщи восчени и цвѣтя, полагатъ ги до главата му и съ плачь ги испращатъ на тѣхнитѣ по напрѣдъ умрѣли родители или роднини. Тѣлото на умрѣлий ся държи отъ 10—20 чяса и послѣ го погрѣбватъ въ гробъ, въ когото турятъ дъски, направени като ковчегъ. Въ врѣме на полаганието му въ гробътъ, домашнитѣ удрятъ ржцѣтѣ си, скубятъ коситѣ си и викатъ съ отчаянни гласове: „Охъ! Кадѣ́ отйвашь! Кадѣ́ да йда! Каквó да прáвя! Кóму на остáвяшь!“ и други подобни.[1]) Отъ гробътъ всички отиватъ въ домътъ на умрѣлий, гдѣто поставятъ трапеза съ ясте за Богъ да прости. Въ това врѣме, вий нѣма да чуете другъ разговоръ, освѣнъ окайване на роднинитѣ на умрѣлий и неговитѣ добрини. Какъвто и да билъ лошъ и недобръ человѣкъ, когато умрѣ, лошитѣ му дѣла не сж споминатъ и самитѣ му не-

---

[1]). Има обикновенъ обичяй въ родопитѣ, когато умрѣ мжжь, жена му носи расплѣтени коситѣ до погрѣбението му, и полупокрито лицето за все. Ако е баща, синоветѣ му облачатъ стари дрѣхи и върхната носятъ наопаки, въ знакъ на трауръ.—На гробътъ раздаватъ пари—обикновенно петачета—за душата на умрѣлий, който обичяй наричятъ „искàть“.

приятели ще го окайватъ и лицемѣрно припомнятъ добринитѣ му.

Всички веселия отъ тука послѣ, домашнитѣ на умрѣлий избѣгватъ и често плачятъ и приказватъ на всѣкиго за него. На третий, деветий и двадесетий день носятъ въ черквата варена пшеница съ захарь, за душата на умрѣлий, което наричятъ: третѝни" „деветѝни" „двадестини" и „читириѝдестини". Послѣднитѣ сѫ четиридесятий день слѣдъ смъртьта. На тѣхъ носятъ голѣмо „кóливо" и въ домътъ на умрѣлий поставятъ трапеза съ разни ястията, освѣнь мѣсо, гдѣто призоваватъ всички роднини и съсѣди на умрѣлий да ядѫтъ за душата му, и освѣнъ яденето, даватъ имъ по едно колаче хлѣбъ и по една чясть отъ баница. Въ тоя день даватъ и цѣлъ катъ нови дрѣхи за душата на умрѣлий, на нѣкоя отъ приятелитѣ му, който най много го приличя. Освѣнъ тия помѣни, на тритѣ, шестьтѣ и деветьтѣ мѣсѣци, годината, двѣтѣ и третята година, носятъ въ черквата „кóливо" за Богъ да прости. Всякой день, и на всяко ясте, домашнитѣ на умрѣлий ще дадѫтъ по нѣщо за душата му. Когато дойде третята година раскопаватъ гробътъ и изваждатъ останкитѣ на умрѣлий, които омиватъ съ вино и ги турятъ въ дъсченъ ковчежецъ, когото занасятъ въ черквата или „грóбницата". Това ся наричя „равня́вание". Тогава поставятъ пакъ трапеза съ ясте за душата на умрѣлий. Отъ тогава послѣ, всяка година въ деньтъ, когато е умрѣлъ, носятъ коливо и даватъ по нѣщо, което наричятъ „гудѝще". Тия помени за умрѣлитѣ правятъ и до днесъ и помацитѣ, които извършватъ и тѣ сѫщитѣ обичяи, съ разлика, че погребението имъ става споредъ мохамеданската религия.

VI.

Дружелюбность и отношения по между българитѣ християни и българитѣ-мохамедане. — Сиромашия. — Хора. — Пѣсни. Взаимно спомагание (тлаки).—Феодализмъ. Исторически памятници.

Аке се взрѣ человѣкъ по отблизу въ животътъ на родопский жител и поглѣда тѣхний животъ и отношение помежду българитѣ и помацитѣ, то той ще се увѣри наглѣдно, че и у еднитѣ и у другитѣ тече една и сѫща славянска кръвь и всичко диша на славянски характеръ. Животъ, язикъ, пѣсни, обичяи и нрави сѫ едни и сѫщи, и у помацитѣ, и у българитѣ, а едничката разлика, която ги отдѣля е религията. Чюдно се види на человѣкътъ, какъ помацитѣ въ такива згодни обстоятелства, а българинътъ въ такива критически за него минути, сѫ си опазили искренностьта, любовьта и братскитѣ отношения едни къмъ други. И какво ги различава? Какво имъ прѣчи на това? когато помакътъ въ родопитѣ носи християнското си прѣзиме „Поповъ Хасань, Я'нинъ Ахмедь, Стоя'новски корень, когато той си помни роднинскитѣ връзки, происхождението си и самъ искренно исповѣда, че „прѣ'дѣ'до“ му е билъ християнинъ, че днешната джамия е била черква „св. Богородица“ и други още безброй? Тогава какъ да не обичя братията си по кръвь и какъ да не милѣе за тѣхъ? — Само згодна минута, и той съ радость е на първата си отеческа вѣра.

Никогажъ источний фанатизмъ, не е намиралъ убѣжище у помацитѣ, при всичко, че сѫ ся упот-

рѣблявали всевъзможни срѣдства отъ разни фанатици пришелци, за да събудятъ старий воинственъ духъ у тѣхъ, да ся ползуватъ отъ простодушието имъ и съ това да ги насжскватъ, за да вдигнатъ неприятелска ржка противъ едноплѣменницитѣ си българи. Разбира се, че съ такива срѣдства сж распалвали фанатизмътъ у нѣколко единици простодушни помаци за грабѣжи и убийства надъ българитѣ, нъ това сж чястни случаи, които не могжтъ да ся стоварятъ на всичкитѣ. До прѣди послѣднитѣ събития, дружескитѣ отношения на помацитѣ къмъ българитѣ сж били тъй тѣсно свързани помежду имъ, щото родопитѣ сж се радвали на пълна тишина и спокойствие. Като господарственъ народъ, помацитѣ не се употрѣбили никакви насилия и пакости надъ българитѣ и послѣднитѣ много често сж играли рѣшающа роля и влияние надъ тѣхъ. Когато цѣлий Балканский полуостровъ бѣ пламнълъ въ 1876 година и на всѣкждѣ се чюваха стенения, бѣсѣния, убивания и горѣние, родопитѣ бѣха тихи и освѣнъ едни страхове, друго нищо не се извърши надъ микроскопическитѣ българи въ тѣхъ, при всичко, че много отъ помацитѣ родопски учяствоваха омаяни отъ пришелци фанатици, въ прочютитѣ приключения на Батакъ и Перущица. Въ тия критически и ужасни за българинътъ врѣмена, въ родопитѣ не стана нито единъ пожаръ, нито едно убийство и грабежъ. Само въ прѣминаванието на рѣдовнитѣ войски, гонени отъ русскитѣ армии, ограбиха изъ пжтьтъ нѣколко села въ родопитѣ, и твърдѣ вѣроятно бѣше да станжтъ пожари и убийства, нъ помацитѣ прѣдвардиха всичко, като зеха подъ защитата си братията си българи, и съ отворени гжрди пазеха кж-

щитѣ имъ. Българитѣ отъ селата, прѣзъ които заминоваха турскитѣ войски, бѣха се испокрили съ семействата си въ ближнитѣ помашки села и помакинитѣ по най-любезенъ начинъ имъ даваха гостоприемство въ домоветѣ си, като сподѣляха сърдечно злощастията имъ. Ето защо и по кои причини сж се опазили една шъпа българско население съ тѣхната непокжтнатата вѣра и отечески нрави, обиколени отъ всички страни съ помашко население въ вътрѣшностьта на родопскитѣ планински мѣста, гдѣто всѣка долчинка и могила сж заловени отъ помаци.

Помакинитѣ въ всичко сж чисто българки и иматъ най-фамилярни и откровенни сношения съ тѣхъ. Въ села, гдѣто има помаци, или близни помашки села, помакинитѣ и българкитѣ си ходятъ по визити, по честито, на рождение, годежи, свадби и се хващатъ „посестрими“. Мжжетѣ се захващатъ „побратими‘„ които отпослѣ ставатъ въ всичко като сжщи братия и ся много почитатъ едни съ други. Българкитѣ не ся криятъ отъ помацитѣ и помакинитѣ отъ българитѣ. Само въ нѣкои южни села въ Родопитѣ помакинитѣ формално се трудятъ да испълнятъ мохамеданский обичяй „харемлйкъ“, нъ и тó прѣдъ чюжденци, и повечето отъ турцитѣ. Ако отиде българка въ помашка кжща, помакинитѣ я посрѣщатъ съ такава любезность и гостоприемство, както и българката. Българитѣ иматъ за слуги и работници помацитѣ, и помакинитѣ свободно отиватъ да жьнатъ, или копаятъ съ надница у тѣхъ. Обикновенно тѣ наричятъ българкитѣ „деля“ а българитѣ „мйжю“ а въ нѣкои села „у́йка“.

Както вътрѣшчий, така и външний животъ на родопскитѣ жители е твърдѣ жалостенъ и сиромаш-

ки откъмъ поминъкъ. За добри ясте, добра кѫща и добри дрѣхи не може да бѫде у дума у нѣго. Той е задоволенъ да напълни стомахътъ и удовлетвори гладътъ си съ каквото и да намѣри, за което твърдѣ справедливо и самодоволно отговаря „хлѣбъ и со́ль да и̂ма и спо́лай на Го́сподя“. Българитѣ християни въ поминъкътъ ся виждатъ по-добри, защото тѣ иматъ на рѫцетѣ си занаяти постоянни и съ своята практичность и турдолюбие, могѫтъ да поминоватъ по-добрѣ, отъ колкото помацитѣ, които отъ едно просто землѣдѣлие и скотовъдство, друго нищо не умѣятъ, при всичко че иматъ талантливъ духъ отъ къмъ художественна точка зрѣние. У тѣхъ ся намиратъ и много богати и състоятелни хора, нъ и най бѣдни сиромаси. Българката вдовица „съ роя́къ дѣца́“ съ своитѣ трудодолюбиви рѫце и съ бистрий си умъ, живѣе по-охално и отъ омѫженитѣ, защото денонощно прѣде и тъче аби съ добро възнаграждение и съ извънмѣрна икономия въ поминъкътъ си. Нъ у помакинята, то́ е съвсѣмъ противното. Помакинята вдовица, или ще ся труди и тя да отглѣдва дѣчицата си съ собственний си трудъ, или ще тръгне изъ братията си българи да проси милостиня. Тя често приспива дѣцата си безъ вечеря, и едвамъ въ десетьтѣ години ще може да имъ стъкне по една проста дрѣшка, за да ги запази отъ зимнитѣ студове. Въ помашката проста и полусрутена колиба вий нѣма да намѣрите нищо, освѣнъ двѣ или три дървени паници, съдрана покривка, което е и всичката имъ покѫщнина. Бѣдний помакъ цѣло лѣто работи отъ зори до мракъ съ най горна надница отъ три до четире гроша, и съ това си възнаграждение, той е

принуденъ да прѣхрани бѣдното си семѣйство за цѣла година. Когато ся пакъ случи, щото житнитѣ произведения да бждхтъ на горня цѣна, тогава о! ужасъ! цѣли семейства ся прѣхранватъ съ плодове сухи или сурови, или съ варено „биллие“ [1]). Отъ нищо друго родопский житель не ся страхува толкова, отъ колкото скъпотията и гладътъ. И при такъвъ окаянъ животъ и бѣденъ поминъкъ, той така е безгриженъ и съ пѣсни, весело и шюмно прѣкарва своятъ животъ, благодарение на неговата природна натура.

При такъвъ пъленъ съ трудове животъ, родопчянинътъ е много веселъ и страстно обичя да пѣе народнитѣ си пѣсни, въ които ясно ся очъртаватъ подвигитѣ на нѣкой балкански юнакъ, или пакъ неговитѣ душевни стрѣмления. Ако родопчянинътъ е веселъ, радостьта си удовлетворява съ пѣсни; ако той е скърбенъ, злощастенъ, той намира отдихъ и утѣха въ пѣснитѣ. На гората билъ, въ къщи или на разговоръ, удоволствията си намира пакъ въ пѣснитѣ. Родопскитѣ пѣсни дишатъ съ любовь, юначество и патриархаленъ животъ. Главната роля въ тѣхъ играе любовьта, страстьта и вътрѣшнитѣ наклонности на душата. Гласътъ имъ е тихъ, силенъ, провлаченъ и съ чюдна привлѣкателность. Пѣсни за годежь, свадба, разговоръ, пжть, работа и хоро́ сж отдѣлни. Сжщитѣ пѣсни, сжщий духъ въ тѣхъ и напѣвъ сж, и у помацитѣ, и у българитѣ, едни и сжщи. Много въ пѣснитѣ сж съставени алегорически и всичкитѣ сж чиста и добра народна поезия. Момичетата на сѣдѣнки пѣятъ особни пѣс-

---

1) — „Биллие“ въ родопитѣ наричятъ разнитѣ видове зеленчуци и трѣви, които могжтъ да ся употрѣбятъ за ядение.

ни, отъ които много има пълни съ хуморъ. Тъй сѫщо ся срѣщатъ пѣсни пълни съ съдържяние отъ суевѣрни вѣрвания, навѣрно останали отъ язическата дрѣвность. И раскошната планинска природа е дала и дава богатъ источникъ за родопската поезия, въ която кристалнитѣ планински води, гъститѣ гори, раскошнитѣ ливади и горскитѣ юнаци напълно ся описватъ съ своята величественность и гордость.

Съберѫтъ ли ся нѣколко родопчяни на разговоръ, попийнатъ ли си малко, току видишь че ся нахващали на колело, или на длъжь и заиграли народното хорó. Стане ли годежь или свадба, нищо друго не може да удовлетвори веселий и буйний въ такъвъ случяй нравъ на родопчянинътъ, отъ колкото пѣснитѣ и хорото. Щомъ дойде праздниченъ день, всичкитѣ излизатъ на „хорѝщето“, гдѣто момитѣ и момчетата играятъ, а старитѣ ги глѣдатъ и ся веселятъ. Момцитѣ ся нахващатъ единъ у другъ за рѫце или за поясите, а момичетата до тѣхъ на другъ рѣдъ, и най първий момъкъ води и управлява цѣлото хоро, на народната гайда. Хорото ся играе на завито колело отъ нѣколко ката и първий що води хорото, ся казва „моáски пóводникъ“ а първата отъ момичетата „жéнски пóводникъ“. На послѣдний и на първий играятъ съ редъ всичкитѣ и на всѣка мома води нейний любовникъ, или годеникъ. Много приличпа нравственность се пази въ родопитѣ между моми и мóмци. Хорóто въ родопитѣ е легко, тѣжко, правилно, нъ много тактично. Мѫжетѣ слѣдъ сѣки четире крачки подскачятъ на два пѫти, а момичетата само подскачятъ скромно и много полегка и влѣкѫтъ нозетѣ на пръститѣ си у земята. На свадби и годежь момчета и мѫже игра-

ятъ и на тъй наричянитѣ ржченици, които въ родопитѣ казватъ „пóседница“.

Въ родопитѣ на голѣма почеть и употрѣбление сж взаимнитѣ спомагания помѣжду имъ. Когато нѣкой загради (направи) кжща, въ празниченъ день, всичкитѣ моми и момчета и съсѣдитѣ, при първо поканвание, се събиратъ и нанасятъ безплатно всичкий материялъ — дървета, камъни и пр.. тъй щото домакиньтъ нѣма нужда и грижа да го прѣкарва самъ. Нѣкой пжть, кога той е сиромахъ, хранятъ дюлгеритѣ и му помагатъ въ всичко съ редъ безплатно. Есенно врѣме, когато съберж̂тъ царевицитѣ отъ нивитѣ, всичкитѣ съсѣдни момичета и жени се събиратъ съ редъ на всѣка кжща и ги чистятъ „бѣлятъ“ и връзватъ за сушение взаимно, което тукъ наричятъ „межé“. Зимно врѣме, прѣзъ зимнитѣ дълги нощи се събиратъ пакъ тъй на тлака да прѣджтъ прѣжда, или работятъ друга нѣкоя домашна работа пакъ тъй взаимно съ редъ — днѣсъ на една кжща, утрѣ на втора и тъй нататъкъ. Лѣтно врѣме такива тлаки ставатъ по рѣдко и повечето денѣ, въ праздничии дни. Въ тия родопски сѣдѣнки се събиратъ по 10—30 и 40 момичета облѣчени съ новитѣ си дрѣхи, гдѣто нарѣдени на рѣдове и отдѣлно отъ момчетата, работятъ, пѣятъ и се веселятъ. Всичкитѣ улици тогава сж пълни съ момчета и въ всѣка десета кжща се чюватъ пѣсни, веселия и шюмъ отъ момичетата. Цѣлото село е освѣтлено, като на нѣкой необикновенъ народенъ праздникъ. Въ тия тлаки и вечерни събрания се залюбватъ момцитѣ и момитѣ, като размѣнятъ любовни поглѣди, нъ говорянния и други шеги сж строго забранени и се пази голѣмо приличие и честность. Сжщóто ста-

ва и у помацитѣ и много често и смѣсени съ българитѣ, тамъ гдѣто има село помашко и българско.

Мѣжду многото чърти въ животътъ на родопскитѣ жители, опазени отъ дрѣвность и до днѣсъ, най-много личи и тая въ обществений имъ животъ, която въ историята се наричя съ общето име срѣднѣвѣковенъ феодализмъ, и която днѣсь се срѣща само у източнитѣ народи и държявици, въ които заритѣ на нуката, свободата и равенството сѫ прѣкрити съ тъменъ мракъ. Знаимо е, че когато прѣди петь вѣка, на европейский контигентъ се появи пространната и могуща тогава турска империя, борбитѣ и идеитѣ за днѣшната цивилизация и равенство се току захващаха въ западнитѣ народи, а на истокъ, напротивъ всичко до тогава ставало се задушаваше и замѣстваше съ единъ видъ политически деспотизмъ, какъвто нá да ли е имало у другъ нѣкой народъ. Тогавашното отоманско госпѡдарство е прѣдставлявало безбройно множество малки монархически държавици гдѣто законътъ е билъ, въ крушюменото топче на карабината или острилота на ятаганътъ. Такива държевици е имало и въ родопитѣ толкова, колкото села има за сега въ тѣхъ. Всяко село е съставяло отдѣлна монархийка, съ по единъ неограниченъ монархъ, който не е познавалъ другъ по горенъ отъ нѣго и чиито строгость и деспотизмъ съ ужасъ ся приказватъ отъ днѣшното население. Тия монархически господарчета, извѣстни съ името „Дере--бѐювци“ ся напълно располагали съ животътъ, честьта и имотътъ на населението, тѫй по волята и прищевкитѣ си, както единъ вълкъ оставенъ въ едно стадо свободно, може да прави съ тѣхъ каквото иска. Най добритѣ къщи, ливади, ни-

ви, дрѣхи и пр. сж имали само тѣ. Сглѣдало ли се у нѣкого добра ливада, нива, добитъкъ, дрѣха или каквото и да било друго подобно нѣщо, отнемало му ся безплатно, съ силата на крушюмътъ. Всичкитѣ му вънншни и вътрѣшни работи ся работяли отъ населението безплатно и съ насила. Скимняло ли му за скотскитѣ му удоволствия, събиралъ всичкитѣ момичета да му играятъ хоро, въ какъвто день и да било, а той да ги глѣда и да ся наслаждава. Залюбвалъ ли ся нѣкой момъкъ въ по добро момиче, той го убивалъ въ една минута и го завладѣвалъ за себе си. Хиляди прѣдания сжществуватъ въ родопското население за тѣхъ, и за да можятъ да си съставятъ отъ чясти понятие читателитѣ, ето що сьмь слушалъ отъ единъ старъ Устовчянецъ, който е билъ зритель на тогавашнитѣ ужасни врѣмена. Сегашното село въ Ахж-челебийската долина, Устово, е било подъ властьта на единъ Дере-бей, наричянъ ***Хаджи-ага***, и който е билъ най послѣдний отъ тѣхъ, — нѣщо прѣди 60 години —, когато тия анархически врѣмена сж ся замѣстили съ днѣшната административна урѣдба въ Турската империя. Нѣкой си момъкъ ималъ любовница, която веднжжь му пратила китка, безъ да знае той. Тя имала и други любовници, мѣжду които личялъ и Устовский Дере-бей ***Хаджи-ага***. Неприятелитѣ на тоя момъкъ съобщили това на Хаджи-ага, който на чясътъ заповѣдалъ да го обѣсятъ на едно дрьво, на което висяло тѣлото му цѣли три дни. А такива случяи сж били по нѣколко на день и както видѣхме погорѣ, въ всяко село е имало по единъ такъвъ властитель. По нѣкога и много често, тѣ ся обивали по-мѣжду си, и тогава цѣли рѣки кръвь ся проли-

вала отъ невинното население. Никой не е смѣялъ да носи и има по-добри дрѣхи, по-добра къща или по-добро имущество, защото и тó му отивало и съ животътъ си отплащалъ. Ето прѣзъ какви ужясни и критически врѣмена е прѣкаралъ прѣзъ живота си родопский българинъ . . . . !
Слѣди отъ тоя феодализмъ сѫществуватъ и по настоящемъ, нъ обстятелствата, въ които е поставено пишющето перо не дозволяватъ за това. Тѣ ще съставятъ особенъ прѣдмѣтъ за по згодни случаи, за да ся опишятъ подробно.

За старитѣ дрѣвни жители, които сѫ населявали нѣкога родопитѣ, за днѣшното чисто българско население въ тѣхъ, какъ и кога сѫ ся заселели въ тия страни, какъ сѫ прѣминали тѣ досегашнитѣ врѣмена, какъ сѫ си опазили непокътнато языкъ, нрави и обичяи, какъ тѣ въ такива лоши до сега за тѣхъ обстоятелства сѫ оставили тия прѣлестни планини само тѣмъ и не сѫ дали да встъпи кракътъ на чужда народность въ тѣхъ — сѫ въпроси, за които досегшната истрия съвършенно мълчи, защото стоятъ въ дрѣвня тьмнина, която, тя, не ся е освѣтлѣвала до днесъ. Много старини исторически, останали срутени и изгубени съвършенно въ бездннтѣ родопски нѣдра, или пакъ полусрутени, като стари крѣпости, названия, надписи по скалиститѣ бърда, черкви, и стари жилища на хора, и до днесь стоятъ непокътнати и неприкосновенни съ много суевѣрни или истинни прѣдания, отъ войнственний и юнашки духъ на родпчянинътъ, който ги пази и обикаля. При всичкитѣ ми досегашни старания да ся запозная съ тия старини, съмъ успѣлъ твърдѣ малко до сега, защото обстоятелствата не сѫ згодни

ни най малко за това. Нъ ще дойде день тѣ да излезатъ отъ мрачната си първобитность, която ги крие сега, и че много исторически въпроси ще ся освѣтлятъ въ истинната, нѣма ни най-малко съмнѣние, нъ кога ли ще бѫде то? Бѫдѫщето е добро, ще покаже[1]). За да добиятъ приведенитѣ ми по-горѣ думи истинность за тия старини въ родопитѣ, ще явя нѣколко по-важни и на късо отъ тѣхъ:

1. На единъ чясъ въ севѣрна посока разстояние отъ Устово, въ една малка и висока поляна, лѣжи малко помашко селце, на име „Стража“, около което ся намиратъ основитѣ на много стари черквици Св. Илия, Св. Елена, Св. Костадинъ, и за които помацитѣ приказватъ много прѣдания и колятъ „курбанъ“ на имянний имъ день. Срѣща това селце, на едно високо и скалисто бърдо, лѣжи мѣстностьта на една стара крѣпость, която наричятъ „Поповица“, на която на мѣстото на това селце е била ужь стражарницата, отъ която е останало и до днѣсъ да ся наричя съ това славянско име „Стража“.

2. На $2^1/_2$ чяса разстяние въ севѣрна посока отъ Устово, и въ 1 чясъ отъ горѣречената крѣпость, въ една широка прѣлестна поляна, обиколена съ стрьмни варовити скали, лѣжи чисто помашко селце, което носи название „Градоáтъ“ — градътъ —, гдѣто ся намиратъ основи отъ здания, на които камънитѣ сѫ добрѣ дѣлани и хорасанъ, и за които

1). Азъ бѣхъ въ намѣрение да не напомнямъ нищо въ настоящата книжка за „историческитѣ старини“ въ родопитѣ, за които готвя отдѣлна книга, въ която ще бѫдѫтъ изложени всички съ подробни описания, нъ по мнѣнието на много мои приятели, ще напишя на късо само за нѣколко отъ тѣхъ въ тоя ми скроменъ трудецъ.

населението казва, че въ незапомнени врѣмена е било градъ, отъ което и останало да ся наричя съ сѫщото име. Въ земета на това село ся намирали монети стари и праздни заровени въ прьстьта стомни.

3. На 2 чяса разстояние въ источна посока отъ Устово, по течението на Арда, ся намира живописно помашко селце „Пóдвисъ“, за което тоже има прѣдание, че е имало старъ градъ, и за когото Г. Д-ръ К. Иречекъ въ X-та книжка отъ Соф. Периодическо Списание, въ статията „Пѫтни бѣлѣжки за Родопитѣ“ споменува, че е билъ старий градъ „Повисдосъ“ (Ποβίσδος), извѣстенъ въ грьцката история.

4. Въ селото Пашмаклѫ (2 часа на западъ отъ Устово, смѣсено съ помаци и българи), гдѣто захваща раскошната Ахѫ-челебийска долина и гдѣто се намира околийското управление въ тая кааза, въ едни прѣлѣстни ливади, се нахождатъ развалени основи отъ стари згради, за които мислятъ, че е било нѣкога градъ, и за когото сѫществуватъ много прѣдания въ мѣстното население.

5. Въ проходътъ за Егейското море, въ пѫтьтъ отъ Пловдивъ за Ксанти, 8 чяса разстояние въ сeвѣрна посока отъ послѣдний градъ, при помашкото село „Гюпчá-бунаръ“, надъ едно много стрьмно бърдо, а на върхътъ обработена въ ниви поляна, и до днѣсь стои единъ оцѣлѣлъ сводъ отъ тухли, хоросанъ, на стара крѣпость нарѣчена отъ помацитѣ „Мусагенъ“. Това драгоцѣнно зданийце има околчяста форма, въ дияметръ отъ 10 крачки, и около него много широки развалини отъ основи на голѣма крѣпость. За това мѣсто има прьснати разни суевѣрни вѣрвания, за които простодушнитѣ помаци сѫ го оставили неповрѣдено до сега.

6. На югъ отъ Ахж-челеби, въ южнитѣ склонове на родопитѣ, (срѣщна страна на Арда, Драмска кааза), въ тъй наричянитѣ чисто помашки села *Ютеюзъ-кьойлери* прочюти по разбойничествата си, се намиратъ безбройни надписи и развалини стари, между които и двѣ много голѣми и на широко пространство стари градове „Червенйлъ-града“ и „Момчйлъ-града“. Първий е на една широка поляна, обиколена отъ всичкитѣ си страни съ неприходими стръмни скали, за който тоже има суевѣрни вѣрвания и помацитѣ се боятъ да се искачватъ тамъ. Населението съ голѣмо увѣрение приказвало, че въ тия скали има безбройно имане, което ся пазяло отъ едни призраци и което имане всѣка вечерь свѣтяло като слънце и освѣтлявало всичката околность[1]).

VII.

Устово, изглѣдъ и мѣстоположение на него. — Характерь на жителитѣ му. — Влияние и прѣимуществата му надъ другитѣ села. — Пазарь.

Едно отъ най-голѣмитѣ и най-развитичкитѣ села въ родопитѣ, е малкий градецъ Устово. Това срѣдоточно българско село лѣжи на 18 чяса разстояние въ южна посока отъ Пловдивъ и толкова отъ Ксанти, въ севѣрна посока. Расположено е въ най-прѣлѣстната въ родопитѣ планинска долина, нарѣчена Ахж-челеби, въ горнето течение на р. Арда.

[1]). И двѣтѣ тия мѣстности не съмь ималъ възможность да ги видя, нъ съмь ги слушалъ отъ мнозина калайджии и дюлгери, които отиватъ да работятъ въ тия страни и които сж имали възможность да ги видятъ и слушатъ за тѣхъ много приказки отъ населението.

Състои отъ 500 кѫщи чисто български, съ население близо 3500 жители. Кѫщитѣ въ него сѫ направени високи по на два или три етажа, омазани отъ вънъ и вѫтрѣ съ варъ, просѣчени помѣжду съ градини и ливади и тукъ тамъ съ плодовити дървета, които му даватъ една приятна и величественна картина. Расположено е въ севѣрнитѣ поли на една хлътнала котловина — поляна, съ разстояние на 1 чясъ въ околчяста посока, прѣзъ която шюмливо текѫтъ двѣтѣ устовски рѣкички „***Черна рѫка*** и ***Бѣла рѫка***" които правятъ зачялото на Арда. На околовръстъ тая поляна се загра467да въ видъ на крѫгъ отъ високи планински върхове, повечето голи камънисти и отъ чяети покрити съ гори. По-главнитѣ отъ тѣхъ сѫ: „Пéтровица" „Жѝковъ баиръ" „Калваджѝкъ" „Кър́вава-стѣна" „Пазлáкъ" и „Кутелътъ". Устово има двѣ черкови „Св. Никола" и „Св. Богородица" и нѣколко малки отъ крайщата му. Има двѣ мѫжки начални училища и едно дѣвическо, всичкитѣ съ четирма учители и учителки и съ 150 ученика расподѣлени на четире отдѣления. Жителитѣ на Устово се занимаватъ съ занаяти и съ търговия на аби, и отъ чясти съ земледѣлие и скотовъдство. Отличяватъ се по своята практичность, трудолюбие и завистливъ духъ.

Тоя планински чисто български градецъ въ родопитѣ е билъ люлката на българската народность въ тѣхъ. Още отъ най първо врѣме, той е билъ като рѫководитель и главний дѣецъ по събуждание народний духъ въ тия страни, борилъ ся е по черковний български въпросъ и църво е смѣялъ да отхвърли духовното иго на фенерската патриаршия и изгонванието гръцкитѣ владици отъ Ахѫ-челеби.

Всичкитѣ български села въ тая околия сѫ привързани сѫдбинитѣ му у нѣго, който служи като прѣдставитель на всичкото българско население въ срѣдня родопа. Въ обществениитѣ дѣла има силно влияние и рѣшающъ гласъ. Въ нѣго най напрѣдъ сѫ били отворени първитѣ български училища, които до прѣди войната въ 1877/78 години сѫ били твърдѣ добрѣ урѣдени и снабдени съ всички потрѣби и добри учители. При всичко, че старитѣ народни дѣйци въ Устово сѫ замѣстени съ лошь и твърдѣ жалостенъ духъ и нрави, обаче тó е запазило гордостьта и заслугитѣ си мѣжду българскитѣ села.

Всичкото население отъ Ахѫ-челебийската кааза, Иридерската, Рупчьоската и други, дохождатъ всяка сѫбота въ Устово, гдѣто ставатъ купувания и продавания твърдѣ добри. Пазарьтъ на Устово ся намира въ срѣдата, гдѣто има направени около шестдесеть дюкяни и магазии пълни съ разнообразни стоки. Населението донася за продань въ нѣго аби, вълна, масло, сирене, дървенъ материялъ и плодове сухи и сурови, добитъкъ и житни произвѣдения. Докарватъ ся стоки отъ Пловдивъ, Станимѫка и Ксанти.

КРАЙ.

ИМЕНАТА

НА

РОДОЛЮБИВИТѢ СПОМОЩЕСТВОВАТЕЛИ.

г. Устово.

Н. Прѣподобие Свѣщенникъ Антоний Кузмовъ 3 тѣла; Св. Никола Димовъ 2 тѣла; Г-да: Х. Христю П. Георгиевъ 2 т.; Кириякъ Данчевъ 2 т.; Хараламние Костовъ 2 т.; Ст. М. Видровъ 2 т.; А. К. Петковъ учитель, Т. Крушевашевъ учитель, Петръ Н. Георгиевъ учитель, Тома Д. Бечевъ, Петко Христевъ, Иванъ Христевъ, А. Д. Кенанский, Вранчю Х. Чоневъ, Анастасъ Д. Даскаловъ, Н. А. Сулинаджиевъ, Данчю Георгиевски, Гурку Торамановъ, Н. Н. Симитчиевъ, Иванъ Петковъ. Никола Петковъ, Т. Г. Пемдовски, Василъ Маноловъ, Петко Таковъ, Дечю Даневъ, Михалъ Христевъ, Стоянъ Дечевъ, Стоянъ Стоевъ, Иванъ Д. Бечевъ. Алекса Данчовъ, К. М. Мариновски, Т. Диевъ, Хасъ Иванъ, Ник. Арсеновъ, Петко Х. Николовъ, Дѣчю Маджяровъ, С. Камбуровъ, Х. А. Х. Петковъ

Госпожи и Госпожици.

Х. Мария Хараламниева, Екатерина Петкова, Р. К. Петкова, Юр. Х. Николова, Ив. Георгиева, М. Н. Шишкова, Зорка и Добра А. К. Петкови 2 тѣла Всичко 53 тѣла.

с. Долно Райково.

Свѣщеникъ Никола Т. Мавродиевъ, Димитръ Мавровъ учитель, М. Господинова учителка, Костадинъ Д. Ардювъ, Димитръ В. Щърбовъ, Гоерги Р. Голизанковъ, Вълчю С. Чешитевъ, Георги Радювъ, Димо Г. Герджиковъ, Тодоръ Г. Пашмаклж, Анастасъ Г. Радювъ, Петко Т. Бубутановъ, Георги В. Чешитевъ, Стойко В. Чешитевъ, Мишонъ В. Чешитевъ, Братия А. Ковачеви, Ташю К. Бубутановъ, Георги М. Дрангажовъ, Георги Б. Близнаковъ, Марко М. Бубутановъ, Димитръ Дичювъ, Стойко Т. Сабрутевъ, Костадинъ Д. Николовъ, Филипъ Р. Бубутановъ, Георги С. Чешитевъ, Георги Р. Ковачевъ, Фаритъ Христевъ.

Ученици и Ученички.

II. кл. г. Т. Герджиковъ. Петко И. Кисьовъ, Никола Михалевъ, Тодоръ Петковъ, Елена Т. Герджикова.

IV Отдѣление.

Никола т. Герджиковъ, Георги Томовъ, Тодоръ Георгиевъ, Андонъ Тодоровъ, Костадинъ С. Ганзуровъ, Радю Янчювъ, Мария М. Николова, Шина Р. Близнакова, Кина Р. Ракажиева.

Всичко 41 тѣла. Събралъ М. Н. МАВРОДИЕВЪ.

с. Горно Райково.

Н. Благоговѣйнство Българский Архиерейский Намѣстникъ Протоирей Гавриилъ 2 тѣла, Данаилъ Костовъ 2 т, Анастасъ Костовъ, Михалъ Николовъ, Василъ Т. Янковски уч. Димитръ К. учитель. Всичко 8 тѣла.

с. Пашмаклж.

Михалъ Андоновъ 2. П. Райчо Началъ, Тодоръ Димитровъ, Полихронъ Тодоровъ Всичко 4 тѣла.

с. Чокманово.

Св. Андрей Р. Макреловъ, Костадинъ В. Серезлиевъ 3 т. Христю Б. Макреловъ, Димо Милковъ, Василъ Милковъ, Иванъ М. Турнашевъ 2 т, Димитръ С. Чякъровъ, Костадинъ К. Безергеновъ Петръ Т. Кашиевъ, Лазаръ С. Кауриновъ, Братанъ Стоевъ, Василъ Д. Серезлиевъ, Никола Б. Георгиевъ. Анастасъ С. Киспмовъ, Св. Анастасъ Василевъ, Георги С. Бояджиевъ, Димо Милковъ за покойний му синъ Насо, Сивку Х. Туневъ, Христю С. Чолаковъ Х. С. П. Ангеловъ, Ангелъ Вълчювъ, Анастасъ Данчовъ, Мишонъ Мѣраковъ, Д. Райковъ, Христю Тодоровъ, Иванъ Гюрджовъ, Василъ П. Димитровъ. Всичко 29 тѣла.

Събрали СВ. АНДРЕЙ и ХРИСТЮ Б. МАКРЕЛОВЪ

г. Пловдивъ.

Г. Г. Михаилъ П. Елмазовъ, К. Тодоровъ. Т. Икономовъ, В. Бавазовъ, Видулъ Христевъ, Л. Н. Тютюнджиевъ, Н. Черневъ, Д. Ивановъ, И. Бебровски, Вангелъ Петковъ, К. Ив. Ангеловъ, И. Василиевъ, С. Н. Коларовъ, Д/дере, А. Пайденовъ, Х. М. Дриновъ, С. В. Джомаковъ, П. С. Зурловъ, Сонотъ, Фр. Ив. Марашлиевъ, Хр. Ат. Фетваджиевъ, Калоферъ, 2 т. Мехмедъ-бей Тахировъ, Г. В. Морфовъ, Златанъ Георгиевъ Карши-яка.

Всичко 23 тѣла. Събралъ М. ЕЛМАЗОВЪ

Г. Г. С. Ив. Консуловъ, Панагюрище, Савва Ив. Хазмановъ С/Загора, Г. Апостоловъ, Мирчю М. Стояновъ, М. П. Икономовъ Ст. С. Крьстевъ, Панагюрище, Н. С. Бакарджиевъ, А. Ив. Гисса, Н. А. Николаевъ, 2 т. Ат. Георгиевъ, М. Ев. Манчевъ, Петръ М. Бъзайтовъ, Сопотъ, Марко Т. Крьчмаровъ, 2 т. Янко К. Бояджиевъ, Д. Д. Шьойлековъ, Цанко К. Бояджиевъ, Клисура.

Всичко 18 тѣла. Събралъ С. М. ДИМОВЪ

Ученици отъ Пловдивската Реал. Гимназия:

Генко Митевъ, Калоферъ, V-й классъ.

IV Классъ.

Н. Т. Поповъ. Стефанъ Бжозовски, Никола Георгиевъ, Петръ В. Търновъ, М. Ив. Геннадиевъ, Петръ П. Ковачевъ, Иванъ Владиковъ, Никола Георгиевъ, Василъ П. Мариновъ, Чепеларе, Т. Поповъ, Ив. Матеевъ, Панагюрище, П. Р. Крьстановъ, Сопотъ, Г. А. Малковъ, Копривщица, Хр. Тупуровъ, Брѣстовица, Г. Стояновъ. Копривщица, Райчю Божковъ Аджаръ, Ат. З. Поповъ, Ш/лкка, Ст. Т. Добижевъ, Ясж-кория, Д. Балджиевъ, Узунъ-карово, Ат. Господиновъ, Д. Райково, В. Т. Мавродиевъ, Д. Райково. Г. Петковъ Сюлейменчево, Хр Ив. Миллевъ, Шипка, Ст. Димитровъ, М/пашя, Хр. Карабаджаковъ, Хасътъ, Хр. Д. Близнаковъ, Т. Пазарджикъ Д. Г. Скордовъ, Казанлъкъ.

III Классъ.

Димитръ Върговъ, Д. Райково, В. Т. Бозовски, Ш/лкка, А. Ив. Кушчевъ, Ченакчиево, Т. Г. Такевъ, Изворъ, Н. Вапцаровъ, Аджаръ, Ат. Г. Нošовъ, Карши-яка, Ив. Атанасовъ, Т. Пазарджикъ, Хр. Стамовъ, Бѣлащица, Кост. Христевъ, Яхалий.

Всичко 37 тѣла. Събралъ В. Т. МАВРОДИЕВЪ, уч. отъ IV кл.

г. Стара Загора.

Ученици отъ IV классъ: П. Паскаловъ, Стефанъ Ращевъ, П. И. Саловъ, Г. А. Кебаревъ, П. П. Коевъ.

Ученици отъ III классъ: Георги Стефановъ, Б. Грозевъ, И. Стоиловъ, Михаилъ Ивановъ, Г. Димитровъ (Турция), Пѣйчю Славовъ.

УЧИТЕЛИ: П. Тодоровъ, А. Брашнаровъ, И. Пѣйковъ, И. Боршяковъ, Х. Т. Загоровъ, П. Петровъ, с. Джанб. Н. Иванова Маджарова, Андонъ Ивановъ, с. Орѣхов. В. Приматаровъ.

Г. Г. Ив. Петковъ, П. С. Чогановъ, кундураджи, Г. Б-въ, Н. Д. Козешковъ, Паню Ивановъ, Дим. Петровъ, Станю Георгевъ, Злат. Добревъ, шиварь, П. М Марзовановъ, Пеню Димитровъ, Т. Вълчановъ, с. Руноп, Ив. Колевъ, Недю Тотевъ, П. Д. Дундуровъ, Д. Кибаревъ, Т. Койчевъ. кундур, Г. Тетеневъ Дудуковъ, Ив. Таневъ, С. И. Седмаковъ, Каз. М. Н. Ковачевъ, Добри Хрисандовъ, Николъ Владовъ, с. Мъг. Всичко 42 тѣла.

Събрани чрѣзъ Книжарницата на С. ТОШЕВЪ въ г. Ст. Загора.

Учителки отъ Старо Загорската Дѣвическа Гимназия:

А. Тошева управителка, Х. Нища М. Кюмюрева, Ташка Кюмюрева, Нища Тачева, Нона Ивичова, Анка Николова, Анка Стамова.

Ученици отъ IV класеъ.

Захария Руссевъ, Стара-Загора, И. Ив. Братовъ, П. Д. Ноновъ, А. Б. Златаревъ, Т. Г. Фурунджиевъ, В. Костадиновъ, Д. Х. Господиновъ, С. Василевъ, Г. Кибаревъ, В. Тодоровъ с. Кършалий, Х. Минчовъ Ахново, Т. П. Шмилевъ Али-паша, Илия Рашевъ, г. Габрово, К. Д. Табаковъ с. Хрищени, Т. Д. Драгневъ, Алипаша, И. Ивановъ, с. Караджилий, Д. М. Кънчевъ, Али-паша, Г. Колевъ с. Сейменъ.

III Классъ,

Хр. Г. Подвизачевъ Стара-Загора.

II классъ,

И. Близнаковъ, с. Змѣево, И. Кънევъ, с. Дълбоки, А. Георгевъ, Стара-Загора.

Учители.

Г. П. Русески, Б. Митевъ, К. Михалевъ, П. Костовъ, Н. Н. Поповъ, Ив. Т. Ватанковъ, Ж. Михаиловъ, с. Чюхлаково 7 тѣла.

Г. Г. Св. А. Н. Икономовъ, Ст. Атанасовъ, В. Ивановъ, Георги Колевъ, Димитръ Янулевъ, Ив. С. Баталовъ, Койчю В. Коюмджиевъ, Тачо Янковъ, С. В. Дундевъ, А. В. Ткановъ, А. П. Георгиевъ, Н. Стайчовъ, П. Икономовъ, Слави С. Комитата, Т. Х. Димитровъ, Ив. Дойковъ, Т. С. Тодоровъ, Д. Стоянчовъ, Ив. Н. Балабановъ, Д. Ив. Динчевъ, П. К. Касабовъ, Василъ Кириаковъ, Косю Андоновъ, Ганчю Грозевъ, Андрей Г. Хаджевъ, Ботю Петковъ, Колю Теневъ, Петко Ивановъ, Генчю Вълевъ, Димитръ Тодоровъ, Никола П. Мъндзовъ. Всичко 67 тѣла.

Събралъ С. ТОШЕВЪ.

Нова-Загора.

Кръстю Г. Кжнчевъ, Георги Поповъ, Н. М. Начевъ, И. Златаревъ, Ст. Калевъ, Атанасъ Димовъ, Геор. Хр. Шишковъ, Р. С. Радулевъ., Колю Руссевъ с. Омарчево, Т. Маджюновъ С/Загора, Ганчю Николовъ Чанакчий (Н. З.)

Всичко 11 тѣла. Събралъ КРЪСТЮ Г. КЖНЧЕВЪ.

Казанлъкъ.

Г. Г. Хр. Стояновъ, Ботю Бояджиевъ, Х. Д. Поповъ, А. Митковъ, Далю Т. Кундурджи, Димитръ Г. Пировъ, Михаль Х. Дърводовъ, Г Б. Думниковъ, Ив. Т. Казанджиевъ, Фотю П. Нанчовъ, Нанчю Д. Поповъ, Тончю Ивановъ, Стефанъ Николовъ, Ив. Т. Бездновъ, П. Гуневъ, Илия К. Свѣщаровъ, Ив. Х. Бончевъ, Т. П. Антоновъ, Иванъ Б. Мандовъ, К. Х. алачевъ, Г. Т. Бояджиевъ, Георги Пройковъ, Георги Тенковъ, Д. Т. Мандаджиевъ, Никола Драгневъ, Генчо Христевъ, Н. С. Семерджиевъ, Н. П. Духовниковъ, Петко Петровъ, Стефанъ С. Бяловъ, С. Д. Сомовъ, Георги Д. Поповъ, Ив. Д. Кебабчиевъ, Д. Гуневъ, Хр. Анастасовъ. Ив. Ст. Боровъ, В. Видинлиевъ, Св. Христю Бояджиевъ, Златю А. Караитчиевъ. А. П. Чирпанлиевъ, П. Хр. Фелдшерь, П. К. Караитчиевъ, Теню Х. Сабунджиевъ, К. С. Х. Петровъ, П. Т. Захариевъ, Михаилъ Станчевъ, Ионко Ивановъ, Ботю Л. Чевдаровъ, Ив. С. Алачевъ. Костадинъ Стойновъ, Добри Хр. Машковъ, И. Славовъ тютюнджи, Ботю Д. Пюскюлевъ, Минчо С. Папталонджи, Стоянъ Хр. Читаловъ, Стефанъ Хр. Читаловъ, Стефанъ Хр. Чедневъ, Стефнъ Н. Вълковъ. Слави Славовъ, Б. П. Богдановъ, с. Топаловъ, П. Павловъ, Т: Продановъ, М. Д. Дидовски, Генчю Т. Чюджюковъ, Д. Иосифовъ, П. Т. Първовъ Шипка, Лалю Шиневъ, П. Митевъ, с. Загора, С. Господиновъ с/Загора, Ат. Поповъ, В. Киревъ Габарево, Стоянъ Христовъ, Т. П. Антоновъ, Ив. К. Фелдшеръ Д. Сахраня.

Събралъ СТОЯНЪ ХРИСТЕВЪ, Всичко 75 тѣла.

г. Бургасъ.

М. Н. Миптовъ, Д. Д. Орловски, сжщий за Созопол. Бълг. учил., Д. М. Пинтиевъ, Апостоловъ телегр., В. Петровъ телег., Г. Милушевъ, Слави Ивановъ, К. Поповъ, Костадинъ Стояновъ, Т. Стояновъ, Анонимъ, М. Богдановъ телегр., Хр. Атанасовъ В. Стояновъ, Д. Грудовъ, Хасанъ Ибрахимовъ, Сл. Тодоровъ, Хр. Пенковъ, Евстратий, В. Ивановъ. М. Бакаловъ, Д. Арнаудовъ, Ив. Рачевъ, Ив. Коларевъ, В. Г. Зафировъ Ямболъ, Н. Николаевъ Харалампия Личевъ унтеръ офицеръ, Учителска Библиотека, Стоянъ фелдшерь, К. Чолаковъ К. Бунарь, Г. Н. Марковъ, П. С. Близнаковъ, Димитръ Бакаловъ, К. Лъсковъ телеграф., Хр. Дойковъ, Ванчю Котленецъ, Иванъ Гоцевъ, М. Фотевъ М-Паша, В. Д. Арнаудовъ, Св. Никола.

Събралъ СЛАВЪ ТОДОРОВЪ. Всичко 40 тѣла.

г. Айтосъ

Димитръ Куртевъ фелд., Хр. Николовъ, М. П. Курудерлиевъ, Тодоръ Матеевъ, Сержантъ П. Стояновъ, Н. П. Поповъ, Н. Желѣзовъ, Х. Н. Поповъ, А. Стойковъ, Г. Статевъ, Стаматъ Кръстювъ, Станчю К. Златаревъ Карн., П. Т. Първановъ, Св. Н. К., А. Поповъ, Б. Юрдановъ, Подпоручикъ Андреевъ П., С. Т. Любомировъ, Пловдивъ, Г. А. Кирмитчиевъ, Еню Д. Топаловъ, Жеко Велевъ, Н. Грънчяровъ, Панайотъ Ивановъ, П. С. Овчаровъ, Н. Христевъ,

Марко Дочовъ, Минчю Койчовъ опълчец, Ст. Радомановъ черногорецъ, Ст. Геновъ, Тодоръ Русковъ Градецъ, В. Тодоровъ, Г. Х. Кацаровъ, Поручикъ Токлуджановъ, Т. Д. Икономовъ, Подпоручикъ П. Московъ, Никола Захариевъ, Подпоручикъ Руссевъ, Стеф. Георгиевъ, Д. Атанасовъ Ак. страж., Илия Стояновъ фелд. П. Неновъ, Никола Костовъ, Радю Ивановъ, В. А. Лоловъ, Т. Станчовъ, П. Н. Шоповъ, Г. Ивановъ Карлово, Я. Ж. Коларовъ, Дим. Янчовъ Н. Сивиловъ, Г. Георгиевъ, Я. Райновъ, Грозю Боевъ, Филиповъ, Д. Ивановъ, Г. Куртевичь месарь, Х. Ивановъ Желѣзарь, Дим. Воденичаръ. Всичко 60 тѣла.

Събралъ ДИМИТРЪ КУРТЕВЪ.

с. Петербургъ

И. В. Ягичъ, Д. Н. Ламанский, А. Н. Майковъ, А. Н. Пипинъ, П. А. Сирку, А. Н. Веселовский, Библиотека Петербургскаго Университета, Библиотека Академии наукъ, Императорская Публична Библиотека, А. А. Григорьевъ. Всичко 10 тѣла.

Събралъ П. А. СИРКУ.

г. Ямболъ

Ат. Д. Шеорпоновъ, Д. М. Гюлмезовъ, Н. Д. Волчановъ Слив. Т. Гидиковъ Слив., Бѣлчю Николовъ Слив., А. Кировъ, Василъ Д. Минчевъ, Ат. П. Крайчювъ, И. Т. Ходжиевъ, П. К. Бочковъ, І. Кръстевъ, Ат. П. Кожюхаровъ, Хр. А. Гамчеловъ, Христю Алексиевъ, Иванъ Недевъ, Илия Д. Кирмичиевъ, Д. Бахаревъ, Ив. Д. Поповъ, Никола Андоновъ хлѣбарь, Д. Петковъ Димотика, Панайотъ Г. Ковачевъ, Кръстю П. Черновъ, Нико Атанасовъ, Василъ Атанасовъ, Ив. Л. М. . . . . ., М. Т. Кераловъ, Василъ Т. Г.

Събралъ НЕЙЧЮ Т. КОЖЮХАРЕВЪ Всичко 27 тѣла.

Отъ сѫщий авторъ и Хр. Господиновъ се приготвени за печятание:

„Сборникъ отъ народни пѣсни, пословици, прикаски, обичяи и суевѣрни вѣрвания на родопскитѣ жители“.

Съ съдържание:

I. Исторически прѣглѣдъ за родопитѣ.
II. Филологически очьркъ на родопс. нарѣчие.
III. Народни обичяи отъ зачятието на человѣка до смъртьта му.
а). Заходъ.
б). Рождение.
в). Крыщение.
г). Чиста молитва.
д). Прѣменование.
е). Домашно и училищно въспитание.
ж). Избирание на занятие.
з). Замомяване и заергеняване.
и). Годежь.
к). Свадбенни обичяи.
л). Животътъ на съпрузитѣ.
м). Смърть и погребение.
н). Помяни.
IV. Народни облѣкла.
V. Празднувание.
VI. Суевѣрни вѣрвания.
VII. Баяние.
VIII. Прикаски.

IX. Пословици.

X. Народни пѣсни.

а). Юначни и исторически.

б). Любовни.

в). Хороводни.

XI. Хронологический рѣдъ отъ думи, които се срѣщатъ само въ родопското нарѣчие.

ИЗВѢСТИЕ

Наскоро ще постжпятъ подъ печатъ и слѣдующити отъ сжщий авторъ книги:

I. „РОДОПСКИ СТАРИНИ“

Отъ крѣпости, стари черкви, стари градища, надписи, пещери, названия на мѣстности и пр. съ подробно описание на мѣстата гдѣто се намиратъ и прѣданията останали въ населението за тѣхъ.

II. Географическо, историческо и етнографическо описание на Ахж-челебийската, Иридерската, Деридерската и Ксантийската каазѝ (въ Родопитѣ).

ЦѢНА 1 ЛЕВЪ

ЩЕ СЕ НАМИРАТЪ ЗА ПРОДАНЬ:

Въ Книжарницата на ***Братия Краварееи*** въ Пловдивъ и ***Петко Христевъ*** въ Устово.

Закъсняванието на книгата до сега бѣ, по причина на послѣднитѣ събития, за което и просимъ извинение на записанитѣ спомоществователи.